



ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ»**

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ / ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Δημήτρης Μπαρλαούρας
ΑΜ: 1114Μ21

ΑΝΤΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΣ

EDMUND BURKE - JOSEPH DE MAISTRE

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

1. Καθηγητής, Μανόλης Αγγελίδης (Σύμβουλος Σπουδών)
2. Καθηγητής, Γιώργος Φαράκλας - Ματορίκος
3. Επίκουρος Καθηγητής, Γιώργος Φουρτούνης

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΪΟΣ 2016

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	σελ. 3
Edmund Burke, <i>Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία</i>	σελ. 7
Ο Edmund Burke και η γέννηση του αντιδιαφωτιστικού λόγου ...	σελ. 25
Joseph de Maistre, <i>Κατά της Γαλλικής Επανάστασεως</i>	σελ. 32
Ο Joseph de Maistre και η θεϊκή νομιμοποίηση του Πολιτικού	σελ. 44
Επίλογος	σελ. 51
Βιβλιογραφία	σελ. 56
Λιθογραφία εκτός κειμένου	σελ. 59

Εισαγωγή.

Ο Διαφωτισμός έδωσε υπόσταση στο άτομο και χειραφέτησε την ανθρώπινη συνείδηση. Σύμφωνα με τον Καντ (Immanuel Kant, 1724-1804), τον φιλόσοφο που συνέδεσε, όσο κανείς άλλος, το όνομά του με το συγκεκριμένο πνευματικό κίνημα: «Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του για την οποία είναι ο ίδιος υπεύθυνος»¹. Κατά τον Γερμανό φιλόσοφο, ως ανωριμότητα ορίζεται η αδυναμία του ανθρώπου να χρησιμοποιήσει τον νου του χωρίς καθοδήγηση από κάποιον άλλο, κατάσταση που θα ξεπεραστεί μέσω του Διαφωτισμού και η ανθρωπότητα θα οδηγηθεί προς την τελική της ενηλικίωση². Υπό την επίδραση των προταγμάτων του Διαφωτιστικού κινήματος συντελέστηκε η Γαλλική Επανάσταση. Οι συνταρακτικές αλλαγές που επέφερε σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο άλλαξαν για πάντα την εικόνα του κόσμου και τον τρόπο που έως τότε οι λαοί αντιλαμβάνονταν τις έννοιες της πολιτικής και της διακυβέρνησης. Τα συνθήματα *Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφoσύνη* κυριάρχησαν, το παλαιό καθεστώς κατέρρευσε, ενώ η κυρίαρχη αριστοκρατική τάξη, εκτός από τον πλούτο της, απώλεσε επίσης την κοινωνική και πολιτική της εξουσία με αποτέλεσμα να εγκαθιδρυθεί ένα καθεστώς πολιτικής δημοκρατίας, σαν προάγγελος της κοινωνικής ισότητας και δημοκρατίας.³ Παράλληλα, στο πνευματικό πεδίο, ο Διαφωτισμός, υπονόμειυσε την αξιοπιστία της μεταφυσικής πίστης και συνέβαλε στην εκκοσμίκευση της κοινωνικής και πολιτικής σκέψης στην Ευρώπη⁴.

Ενώ η Γαλλική Επανάσταση, θεωρήθηκε από τους διαφωτιστές ως μια πράξη απελευθέρωσης του ανθρώπου, υπήρξαν στοχαστές που την εξέλαβαν ως βαρβαρότητα και ανθρώπινη κατάπτωση, η οποία έθετε σε κίνδυνο τις έως τότε παραδεδομένες αξίες. Όπως και να έχει, όμως, η Επανάσταση δημιούργησε μια κατάσταση κρίσης. Σε τέτοιες περιόδους έντασης και κρίσης, είναι ενδημική η καταφυγή στην ασφάλεια του παρελθόντος και η προσφυγή σε δοκιμασμένες

¹ Ιμμάνουελ Καντ, *Δοκίμια*, μετ. Ε. Π. Παπανούτσος, Δωδώνη, Αθήνα, 1971, σελ. 42.

² Roy Porter, *Ο Διαφωτισμός*, μετ. Ξ. Μπαμιατζογλου, Οκτώ, Αθήνα, 2014, σ. 13.

³ George Lefebvre, *η Γαλλική Επανάσταση*, μετ. Σπ. Μαρκέτος, MIET, Αθήνα, 2012, σελ. 14.

⁴ Porter, ό. π. σελ. 131 – 132.

συνταγές. Εξάλλου, είναι πάντα πιο εύκολο να αποφασίζει άλλος. Οι πνευματικές αντιδράσεις που χαρακτηρίζονται ως «Αντιδιαφωτισμός», προέκυψαν ως απόρροια της Επανάστασης και οδήγησαν στη διατύπωση απόψεων οι οποίες πριν το 1789 δεν υπήρχε λόγος να υποστηριχτούν, καθώς θεωρούνταν ως αυτονόητα πολιτικά και κοινωνικά θέσφατα. Σε αντίθεση, επομένως, με την επανάσταση, η οποία δηλώνει την ομαδική εξέγερση, την αντίδραση, την απειθαρχία και την εναντίωση στις πατροπαράδοτες σχέσεις εξουσίας, η αντεπανάσταση προσπαθεί να επαναφέρει τη ζυγαριά στην τάξη της προηγούμενης ισορροπίας. Η προσπάθεια συντήρησης των προεπαναστατικών, παραδοσιακρατικών και πατροπαράδοτων σχέσεων εξουσίας, οδήγησε στην πολιτική και ιδεολογική θέση που ονομάστηκε συντηρητισμός. Η συντηρητική σκέψη συγκροτήθηκε ως άρνηση των θέσεων που ανέτρεπαν την καθεστηκυία τάξη και εν πολλοίς προσδιορίζεται από τις ιδέες που αντιστρατεύεται. Έτσι, μπορεί να οριστεί ως αντιδιαφωτισμός, αντεπανάσταση, αντιφιλελευθερισμός, αντιδημοκρατισμός και διάφορα άλλα, με αρνητική πάντα συμπαραδήλωση. Παράγει, δηλαδή, θέση από την άρνηση της άρνησης.

Η αντεπαναστατική διανόηση στηρίζεται σε έννοιες όπως η παράδοση, η συνήθεια, η άρνηση του Λόγου και η ηθική παθητικότητα, ενώ παράλληλα προϋποθέτει τον ανορθολογισμό και την απόρριψη των έλλογων αποφάσεων. Έτσι, εάν ο γαλλο-καντιανός διαφωτισμός παράγει τη μεγάλη πνευματική επανάσταση της ορθολογικής Νεωτερικότητας, ο Αντιδιαφωτισμός δεν συνιστά απλά μια αντεπανάσταση, αλλά μια άλλη επανάσταση, που γεννάει μια αντεστραμμένη Νεωτερικότητα, η οποία αρνείται τον Ορθό Λόγο ως εργαλείο και κριτήριο διαμόρφωσης της ανθρώπινης ζωής⁵. Το συντηρητικό - αντιδιαφωτιστικό επιχείρημα συγκροτείται ως αντίδραση στη νεότερη ζωή, την οποία θεωρεί μια συνεχή πορεία προς την παρακμή, την απώλεια αρχών και την έναρξη μιας αέναης συζήτησης. Πρόκειται για ένα μείγμα από αντιθετικές ιδέες και αντιφατικές αρχές, που δημιουργούν έναν ουδέτερο τόπο, χωρίς σαφή πολιτική συνέπεια. Εισάγει μια μορφή κριτικής η οποία θέτει υπό αίρεση την ικανότητα του ορθού Λόγου να αντιλαμβάνεται την ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα. Η συντηρητική – αντιδιαφωτιστική κριτική στο Διαφωτισμό χαλκεύει τα δεσμά της ανθρώπινης αυτοτέλειας. Όπως επιγραμματικά σημειώνει ο Sternhell: «ο άνθρωπος όπως τον

⁵ Zeev Sternhell, *Ο Αντι-διαφωτισμός*, μετ. Α. Καρακατσούλη, Πόλις, Αθήνα, 2009, σ. 19.

αντιλαμβάνεται ο Διαφωτισμός είναι ένας γίγαντας αλλά, όπως τον αντιλαμβάνονται οι εχθροί του Διαφωτισμού, είναι ένας νάνος⁶. Το συντηρητικό επιχείρημα συγκροτείται πάνω στον άξονα του ιστορισμού. Ο τελευταίος, δομείται ως επιχείρημα ενάντια στη φιλοσοφική ιδέα που προάγει τη ρήξη εντός του ιστορικού. Δηλαδή, έχουμε την αντιπαράθεση της ιστορικής εμπειρίας έναντι του έλλογου της φιλοσοφίας και την επιλογή της προσήλωσης στο παρελθόν ως παγιωμένη τάξη πραγμάτων, αντί της επιθυμίας για κοινωνικό μετασχηματισμό και αλλαγή της υφιστάμενης κατάστασης⁷. Οι δυνάμεις της συντήρησης, στην προσπάθειά τους να αναιρέσουν τα προτάγματα του Διαφωτισμού ως προς την ορθότητα, την ισχύ, την αλήθεια και την εγκυρότητά τους, επιχείρησαν να αποδομήσουν τις έννοιες του φυσικού και της ελευθερίας. Στηριζόμενες στη δογματική θέση του ιστορισμού, σύμφωνα με την οποία η κοινωνία συγκροτείται ιστορικά σε αναλογία προς την κοσμική τάξη, υιοθέτησαν την αντίληψη περί οργανικής συγκρότησης του κοινωνικού, σύμφωνα με την οποία οι ιδιομορφίες εκάστης κοινωνίας κατασταλάζουν σε συγκεκριμένο πολιτικό σύστημα⁸.

Σημαντικό σημείο ρήξης των συντηρητικών με τις θεμελιώδεις αρχές του διαφωτιστικού προγράμματος, αποτελεί η περί δικαίου αντίληψη. Το νεότερο φυσικό δίκαιο έκανε την εμφάνισή του σε μια περίοδο σαρωτικών κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών, που προέκυψαν από την αλλαγή στον τρόπο παραγωγής. Ουσιώδη χαρακτηριστικά του νεότερου φυσικού δικαίου είναι η μη ιστορική θεμελίωση των αρχών του, η ιδέα του ατόμου και η προσφυγή στον ορθό Λόγο. Η άρνηση ιστορικής θεμελίωσης των κανόνων του φυσικού δικαίου παρεμφαίνει την απόρριψη των παραδοσιακών θεωριών περί της θετής ηγεμονικής ή θρησκευτικής εξουσίας και των προνομιακών ή εξουσιαστικών σχέσεων που προκύπτουν από αυτές. Παράλληλα, το άτομο καταλαμβάνει κεντρική θέση στον σχεδιασμό της κοινωνίας και τη δημιουργία του πολιτικού συστήματος. Τέλος, μέσω του ορθολογισμού, υφίστανται κριτική οι προνεωτερικοί θεσμοί, υπό το πρίσμα της ελευθερίας και της ισότητας που καθίστανται απόλυτες αξίες⁹. Αναφορικά με την έννοια του δικαίου, οι συντηρητικοί

⁶ Ο. π. σελ. 179, 235.

⁷ Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική*, Πόλις, Αθήνα, 1999, σελ. 406.

⁸ Μανόλης Αγγελίδης, *Δικαιώματα και Κανόνες στην Πολιτική*, Στοχαστής, Αθήνα, 2008, σελ. 103-104.

⁹ Μανόλης Αγγελίδης, Θανάσης Γκιούρας, «εισαγωγή» στο *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους, Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel*, μετ. – εισ. Μ. Αγγελίδης - Θ. Γκιούρας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα – Σαββάλας, Αθήνα, 2005, σελ. 15, 17

στοχαστές, στο φυσικό δίκαιο που ευαγγελίζεται ο Διαφωτισμός, αντιπροτάσουν το θεϊκό νόμο. Επιπλέον, διαχωρίζουν την ιδέα του δικαίου από τον νόμο. Το δίκαιο είναι δοσμένο από τον Θεό, σε αντίθεση από τον νόμο που τίθεται από τον άνθρωπο. Το θετικό ανθρώπινο δίκαιο, που επέβαλε η Επανάσταση, έχει καταλύσει το δεσμό που παρείχε στην εξουσία θεϊκή νομιμοποίηση. Τέλος, το περιεχόμενο των εννοιών της ισότητας, και της ισονομίας για τους συντηρητικούς διανοητές, εκφράζεται με την ίση υπακοή σε νόμους που διαιωνίζουν την ανισότητα¹⁰.

Επιφανείς εκφραστές της συντηρητικής σκέψης, κατά τη μεταιχμιακή περίοδο του τέλους του 18^{ου} αιώνα, θεωρούνται οι Έντμουντ Μπερκ (Edmund Burke, 1729 – 1797) και Ζοζέφ ντε Μαιστρ (Joseph-Marie de Maistre, 1753 – 1821). Αμφότεροι, άσκησαν έντονη κριτική στις αρχές του Διαφωτισμού και καταφέρθηκαν με πάθος εναντίον της Γαλλικής Επανάστασης. Ο γεννημένος στο Δουβλίνο Μπερκ, σπούδασε νομικά στο Λονδίνο και ακολούθησε πολιτική σταδιοδρομία, διατελώντας σχεδόν επί τριακονταετία μέλος της Βουλής των Κοινοτήτων. Παράλληλα ανέπτυξε πλούσια συγγραφική δράση, παρέχοντας ιδεολογική τεκμηρίωση στη συντηρητική κοσμοαντίληψη και στάση ζωής. Το έργο του *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία* (*Reflections on the Revolution in France*, 1790), αποτελεί το χαρακτηριστικότερο δείγμα γραφής του, από την άποψη ότι εκφράζει πλήρως το σκεπτικιστικό συντηρητισμό του συγγραφέα, όχι μόνο απέναντι στο σημαντικότερο γεγονός της εποχής του, αλλά εν γένει σε αντίθεση προς τον κόσμο που ανατέλλει κατά τη νεωτερικότητα, πρωτοστατούντος του πνευματικού κινήματος του Διαφωτισμού¹¹. Ο έτερος διανοητής, ο πολιτικός και διπλωμάτης, κόμης ντε Μαιστρ, με καταγωγή από τη Νίκαια, γεννημένος στο Δουκάτο της Σαβοΐας που ανήκε στο βασίλειο της Σαρδηνίας, έλαβε Ρωμαιοκαθολική, για την ακρίβεια ιησουίτικη, εκπαίδευση στο Τορίνο και υπηρέτησε ως πρεσβευτής στην αυλή του Τσάρου¹². Με το συγγραφικό του έργο εναντιώθηκε στις ιδέες του Διαφωτισμού και τάχθηκε στην υπεράσπιση της παράδοσης, του παπισμού και της μοναρχίας, θέτοντας τα ιδεολογικά θεμέλια της αντίδρασης και του συντηρητισμού. Το έργο του, *Κατά της Γαλλικής*

¹⁰ Παναγιώτης Κονδύλης, *Συντηρητισμός, Ιστορικό περιεχόμενο και παρακμή*, μετ. Λ. Αναγνώστου, ΠΕΚ, Ηράκλειο, 2015, σελ. 249 – 250.

¹¹ Isaac Kramnick, «Μπερκ Έντμουντ», στο: Robert Audi (επιμ), *Το Φιλοσοφικό Λεξικό του Cambridge*, με. Α. Σαμαρτζής, Κέδρος. Αθήνα, 2011, σελ. 735.

¹² John Weiss, *Συντηρητισμός και Ριζοσπαστική Δεξιά, Παραδοσιοκρατία, Αντίδραση και Αντεπανάσταση στην Ευρώπη*, μετ. Σπ. Μαρκέτος, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2009, σελ. 65.

Επανάσταση (Ecrits sur la Revolution, 1973-1978), θεωρείται θεμελιακό έργο της συντηρητικής / αντεπαναστατικής σκέψης.

Στην παρούσα μελέτη, με σταθερή αναφορά στα ανωτέρω έργα των δύο στοχαστών, θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τον τρόπο συγκρότησης και τις βασικές θέσεις του συντηρητικού, αντεπαναστατικού επιχειρήματος, την εποχή κατά την οποία η Γαλλική Επανάσταση βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη. Επιπλέον θα επισημάνουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές στη σκέψη και την επιχειρηματολογία των δύο στοχαστών, που δημιούργησαν διαφορετικές αλλά συγκλίνουσες πολιτικές παραδόσεις.

Edmund Burke, *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*.

«Η αντιπροσώπευση μιας χώρας δεν είναι σε καμία περίπτωση δίκαιη και επαρκής, αν δεν αντιπροσωπεύει τόσο την ικανότητα όσο και την ιδιοκτησία της [...] Το ίδιο της ιδιοκτησίας, το αποτέλεσμα των συνδυασμένων αρχών της κτήσης και της συντήρησης είναι η *ανισότητα*»¹³.

Edmund Burke

Το πιο γνωστό έργο του Μπερκ, στο οποίο και οφείλει τη θέση που κατέχει στην ιστορία της πολιτικής φιλοσοφίας, αποτελεί το σύγγραμμα, *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*¹⁴. Όπως τα περισσότερα συγγράμματα του ιρλανδού πολιτικού, έτσι και το συγκεκριμένο, γεννήθηκε ως αντίδραση σε σημαντικά γεγονότα της εποχής του¹⁵. Γραμμένο το 1790, λίγο μετά το ξέσπασμα της Γαλλικής Επανάστασης, έλκει την προέλευσή του από την αλληλογραφία του με έναν νεαρό παρισινό ευπατρίδη, όπως μας πληροφορεί ο ίδιος ο συγγραφέας του. Το εν λόγω έργο, αποτελεί απάντηση στο Βρετανό ηθικό φιλόσοφο Ρίτσαρντ Πράις (Richard Price, 1723–1791), επί των θέσεών του τελευταίου περί της καθαίρεσης όσων ασκούν κακή διακυβέρνηση και αντικατάστασής τους από επιλεγμένους από τον λαό κυβερνήτες. Κατ' ουσίαν, όμως, ο Μπερκ ασκεί κριτική στον γαλλοκαντιανό Διαφωτισμό και τις ιδέες του Λόκ (John Locke, 1632 - 1704). Είναι ο πρώτος

¹³ Edmund Burke, *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*, μετ. – επιμ. Χ. Γρηγορίου, Σαββάλας, Αθήνα, 2010, σελ. 93.

¹⁴ Χρήστος Γρηγορίου, «εισαγωγή», στο Edmund Burke, *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*, μετ. – επιμ. Χ. Γρηγορίου, Σαββάλας, Αθήνα, 2010, σελ. 11.

¹⁵ Anthony Quinton, «Πολιτική Φιλοσοφία» στο Anthony Kenny (επιμ.) *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, σελ. 375 – 489, Νεφέλη, Αθήνα, 2005, σελ. 453.

ουσιαστικά διανοητής, που επιχειρεί να ανασκευάσει τις θέσεις του Λοκ. Προσπαθεί να αντικρούσει την περί συμβολαίου θεωρία του, τον ατομικισμό και τον ορθολογισμό του, καθώς και την αισιόδοξη θέση του για τον άνθρωπο, στρεφόμενος κατά της φιλελεύθερης παράδοσης που ανάγεται στον βρετανό φιλόσοφο¹⁶. Ο Πράις, είναι προφανώς το «εύκολο θύμα» προκειμένου ο Ιρλανδός συντηρητικός να αποφύγει την απευθείας αντιπαράθεση με τα δύο μεγαλύτερα πνεύματα της εποχής του.

Παρότι το έργο είναι γραμμένο σε μορφή επιστολής υπερβαίνει κατά πολύ τα περιοριστικά όρια του είδους. Στα περισσότερα σημεία, διατηρεί τη γραφή σε δεύτερο πρόσωπο, ενώ παράλληλα δεν χωρίζεται σε ενότητες ή κεφάλαια. Αν επιχειρούσαμε ωστόσο, να χωρίσουμε το χειμαρρώδες αυτό κείμενο σε θεματικές ενότητες, θα καταλήγαμε σχηματικά σε τρεις. Αρχικά επιτίθεται στους Βρετανούς υποστηρικτές της Γαλλικής Επανάστασης, οι οποίοι βρίσκουν σε αυτή κοινά στοιχεία και συσχετισμούς με την Ένδοξη Επανάσταση του 1688, η οποία περιόρισε τη μοναρχική αυθαιρεσία, οδήγησε στη *Χάρτα των Δικαιωμάτων* (1689) και εισήγαγε την Αγγλία στη σύγχρονη συνταγματική μοναρχία. Ακολούθως, αναφέρεται εκτενώς στη στάση των Γάλλων επαναστατών απέναντι στην εκκλησία και το μέτρο της δήμευσης των εκκλησιαστικών γαιών. Στο τελευταίο μέρος προβαίνει σε σχόλια επί των νέων θεσμών που επέβαλε η Επανάσταση στη Γαλλία.

Οι θέσεις του Μπερκ μπορούν να ερμηνευτούν σε σχέση με τη βαθειά προσήλωσή του στην παράδοση, επί της οποίας και εδράζονται. Γίνεται έτσι κατανοητό ότι η θετική του στάση απέναντι στην Αμερικάνικη Επανάσταση, αλλά και η θέση του ενάντια στη βρετανική κυριαρχία στην Ιρλανδία και τις Ινδίες –τουλάχιστον ως προς τον τρόπο κυριαρχίας- έρχονται φαινομενικά μόνο σε αντίθεση με την πολεμική που εξαπέλυσε κατά της Γαλλικής Επανάστασης. Στην πρώτη περίπτωση, επί της ουσίας υπερασπίζεται τα παραδοσιακά δικαιώματα των τοπικών κοινωνιών όπως προέκυψαν στην ιστορική τους πορεία. Στη δεύτερη, συντάσσεται κατά της εκ θεμέλιων εκρίζωσης της παράδοσης που επιχείρησε η Γαλλική Επανάσταση¹⁷.

¹⁶ Sternhell, ό. π. σελ. 32, 203.

¹⁷ Ό.π. σελ. 456.

Καταρχάς, λοιπόν, ο Μπερκ υπεραμύνεται της κληρονομικής διαδοχής στον θρόνο. Θεωρεί ότι σε καμία περίπτωση η εκθρόνιση του Ιακώβου Β΄, που έδωσε τέλος στην απολυταρχική, καθολική δυναστεία των Στιούαρτ και εδραίωσε τον κοινοβουλευτισμό στην Αγγλία, δεν πρέπει να δημιουργήσει προηγούμενο. Πρόκειται για πράξη αναγκαία για την ειρήνη και την ασφάλεια του βασιλείου, που επιβλήθηκε από την αναγκαιότητα των περιστάσεων και δεν μπορεί να αποτελέσει κανόνα. Προκειμένου να υποστηρίξει τη θέση του επικαλείται, μάλιστα, μια βασική αρχή του ρωμαϊκού δικαίου, βάσει της οποίας ένα επιμέρους δικαίωμα που δημιουργήθηκε υπό ιδιαίτερες περιστάσεις δεν μπορεί να μετατραπεί σε κανόνα δικαίου¹⁸. Επιπλέον πρεσβεύει ότι οι αρχές της Ένδοξης Επανάστασης όπως εκφράστηκαν μέσα από τη *Διακήρυξη των Δικαιωμάτων*, όχι μόνο δεν αναφέρονται σε δικαιώματα λαϊκής κυριαρχίας όσον αφορά την επιλογή ή την καθαίρεση των κυβερνόντων, αλλά ούτε καν την υπαινίσσονται¹⁹. Η προερχόμενη από την παράδοση εμπειρία αποτελεί για τον Μπερκ εχέγγυο για το μέλλον, την οποία επικαλείται για να υπεραμυνθεί την κληρονομική διαδοχή του στέμματος, καθώς θεωρεί ότι αυτή εξασφαλίζει τις συνταγματικές ελευθερίες των υπηκόων του ως δικό τους *κληρονομικό δικαίωμα*. Συμπεριλαμβάνει δε την κληρονομική διαδοχή στα θετικά στοιχεία του πολιτεύματος υποστηρίζοντας ότι εξασφαλίζει τη σταθερότητα, τη διάρκεια και τη συνέχεια, έννοιες βασικές για τη συντηρητική σκέψη²⁰.

Επηρεασμένος ωστόσο, από το πνεύμα της νεωτερικότητας δεν υποστηρίζει την αυθαίρετη ελέω Θεού μοναρχική εξουσία. Αφενός μεν, λαμβάνει θέση υπέρ της επανάστασης του 1688 και της αναγκαιότητας που την προκάλεσε, τασσόμενος υπέρ των μερικών αλλαγών που επιτρέπουν στο κράτος να διατηρεί τα μέσα της συντήρησής του²¹. Σε αντίθεση έτσι, με την Επαναστατική Εταιρία, ο Μπερκ αναγνωρίζει το αγγλικό αντίστοιχο της Γαλλικής Επανάστασης όχι στην Ένδοξη Επανάσταση, αλλά στην πουριτανική επανάσταση του Κρόμγουελ (Oliver Cromwell)²². Αφετέρου δε, τάσσεται κατά των απόψεων της περί θεϊκής προέλευσης της βασιλικής εξουσίας, καθώς θεωρεί ότι η κληρονομικότητα της βασιλικής εξουσίας

¹⁸Burke, *Στοχασμοί*, ό.π. σελ. 55, 57.

¹⁹Ο. π. σελ. 56.

²⁰Ο. π. σελ. 66.

²¹Ο. π. σελ. 62.

²²Ο. π. σελ. 90.

πρέπει να θεμελιώνεται αποκλειστικά στις αρχές του νόμου και τις πολιτικές. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργεί τις βάσεις για ένα επιχείρημα περί των δύο άκρων, καθώς στον αντίποδα των ζηλωτών της ελέω Θεού μοναρχίας τοποθετεί αυτούς που υποστηρίζουν την λαϊκή κυριαρχία ως τη μοναδική νομιμοποιητική αρχή κάθε εξουσίας²³.

Αναφορικά τώρα με το δεύτερο αίτημα που εγείρει η Επαναστατική Εταιρία περί δικαιώματος καθαίρεσης των κυβερνώντων λόγω κακοδιοίκησης, ο Μπερκ είναι κάθετα αρνητικός. Μνημονεύοντας το παράδειγμα της εκθρόνισης του Ιακώβου, το οποίο και αποτελεί κεντρικό σημείο της επιχειρηματολογίας των αντιπάλων του, θεωρεί επιβεβλημένη την αποπομπή του καθώς κατέλυσε το συμβόλαιο ανάμεσα στο λαό και το βασιλιά, γεγονός που τελικά συνιστά κάτι πολύ περισσότερο από κακοδιοίκηση. Άλλωστε, η κατηγορία της κακοδιοίκησης είναι, προκειμένου για την ανατροπή μιας κυβέρνησης, κάτι ασαφές και γενικόλογο²⁴. Επιπλέον, κατά τη γνώμη του ιρλανδού συντηρητικού, η καθαίρεση των βασιλέων και η ανατροπή κυβερνήσεων, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο με τη χρήση βίας, που αναπόφευκτα όμως θα οδηγούσε σε εμφύλιο πόλεμο, γεγονός σε κάθε περίπτωση απευκταίο. Για τον Μπερκ εξάλλου, μια ισχυρή και ξεκάθαρη εξουσία είναι εγγυητής των ελευθεριών εν αντιθέσει με μια αδύναμη εξουσία που μόνο πολιτική σύγχυση θα προκαλούσε. Μόνο όταν η εξουσία περιέλθει σε πλήρη σύγχυση, γίνει αντικείμενο ή μέσο κατάχρησης και «η προοπτική του μέλλοντος είναι τόσο κακή όσο ήταν και η εμπειρία του παρελθόντος»²⁵, μπορούμε να μιλάμε για επανάσταση, ως τελευταία πάντα επιλογή.

Συνεχίζοντας την κριτική του ενάντια στα προτάγματα της Επαναστατικής Εταιρίας και απαντώντας επί της ουσίας στον «καιροσκόπο κληρικό»²⁶, ο Μπερκ προβάλλει τον ισχυρισμό ότι η Ένδοξη Επανάσταση έγινε προκειμένου να διατηρηθεί το παλαιό σύστημα διακυβέρνησης και όχι για να αλλάξει. Ενδυναμώνει δε την ισχύ του επιχειρήματός του, χαρακτηρίζοντάς το παλαιό καθεστώς ως *αρχαίο* προσδίδοντάς του το κύρος της παράδοσης. Προς επίρρωση της θέσης του, προβαίνει σε ιστορική αναδρομή στις σταδιακές μεταρρυθμίσεις που οδήγησαν στην παρούσα

²³ Ο. π. σελ. 67.

²⁴ Ο. π. σελ. 67-68.

²⁵ Ο. π. σελ. 71.

²⁶ Εννοεί τον Πράις, ό. π. σελ. 52.

μορφή των αγγλικών ελευθεριών. Ακραία παραδοσιοκράτης, υπεραμύνεται των πατροπαράδοτα κληρονομημένων προνομίων, τα οποία σε αντίθεση με τα αφηρημένα και αόριστα *δικαιώματα του ανθρώπου*, είναι συγκεκριμένα και απτά²⁷. Για να ισχυροποιήσει το επιχείρημά του εναντίον του καινοτόμου πνεύματος –στο οποίο προσδίδει εγωιστικό χαρακτήρα- προσφεύγει στη φυσική τάξη και τη σταθερότητά της. Όπως οι αλλαγές στη φύση είναι αργές και μακρόσυρτες, υποστηρίζει ότι έτσι και οι αντίστοιχες κοινωνικές πρέπει να ακολουθούν την κοσμική τάξη. Εχθρός των ρηξικέλευθων αλλαγών προτιμά τη διατήρηση του παλιού και την αργή βελτίωσή του²⁸. Βαθιά συντηρητικός, αντιτίθεται σε κάθε αλλαγή των παγιωμένων από τους προγόνους αρχών που προάγουν την ηθική και εδραιώνουν την πειθαρχία. Δέχεται μόνο διορθωτικές αλλαγές και μόνο όταν οι αρχές αυτές αποδειχθούν ανεδαφικές με την πάροδο του χρόνου²⁹.

Ο Μπερκ δεν αποδέχεται το φυσικό δίκαιο. Στην προσπάθειά του να αποδομήσει την ισχύ των φυσικών δικαιωμάτων, θεωρεί τη συμμετοχή στην εξουσία προϊόν σύμβασης και όχι φυσικό δικαίωμα, αποδεχόμενος εξάλλου, σε γενικές γραμμές τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου. Έτσι λοιπόν, σύμφωνα με τον Μπερκ, η πολιτική κοινωνία αποτελεί κατάληξη ενός πρωταρχικού συμβολαίου που ανάγεται στα βάθη της ιστορίας. Η πολιτική κοινωνία κατά συνέπεια προέχει έναντι όχι μόνο του συντάγματος αλλά και των επιμέρους εξουσιών, οι οποίες μπορούν να νοηθούν μόνο εντός της. Δεν μπορεί, επομένως, κανείς να απαιτεί δικαιώματα ασύμβατα με την ύπαρξη της πολιτικής κοινωνίας, όπως ορίζεται σύμφωνα πάντα με την παραπάνω αντίληψη του Μπερκ³⁰, καθώς αυτή είναι υπεράνω της φυσικής κατάστασης και δεν αναγνωρίζει θεωρίες φυσικών δικαιωμάτων. Συνεπώς, η ύπαρξη φυσικών δικαιωμάτων είναι ασύμβατη με την ένταξη στην πολιτική κοινωνία³¹. Σύμφωνα πάντα με τον Μπερκ, η πολιτική ενέχει θέση πρακτικής επιστήμης, η οποία διαμορφώνεται στην ιστορική της διάρκεια προκειμένου να ανταποκριθεί στην πολυπλοκότητα της κοινωνικής πραγματικότητας. Η θεωρία περί δικαιωμάτων που ενστερνίζονται οι επαναστάτες είναι αίολη, αφηρημένη και έχει υπόσταση μόνο στο

²⁷ Burke, ό. π. σελ. 72-73.

²⁸ Ό. π. σελ. 74-75.

²⁹ Ό. π. σελ. 146.

³⁰ Ό. π. σελ. 109.

³¹ Ό. π. σελ. 110.

μεταφυσικό επίπεδο καθώς επί της ουσίας «Τα δικαιώματα του ανθρώπου όσον αφορά τη διακυβέρνηση, είναι τα οφέλη που αυτή του παρέχει...»³².

Συστατικό στοιχείο του συντηρητισμού είναι η παραδοσιοκρατία και ο Μπερκ μένει συνεπής σε αυτή τη θέση. Εκ των βασικότερων στοιχείων της παράδοσης είναι η θρησκεία. Έτσι η αντίθεση της Επανάστασης ως προς τη θρησκεία και την εκκλησία αποτελεί έναυσμα για την πνευματική επίθεση του Μπερκ εναντίον της. Ο στοχαστής, εξάλλου, από το πρώιμο ήδη έργο του, έχει αφήσει να φανεί ότι η θρησκεία συνιστά καθοριστικής σημασίας παράγοντα της σκέψης του και της διαμόρφωσης των αντιλήψεών του³³. Θεωρεί τον άνθρωπο ως θρησκευτικό και όχι ως πολιτικό ζώο, έχοντας την πεποίθηση ότι η θρησκεία αποτελεί όχι μόνο την πηγή κάθε αγαθού, αλλά και τη βάση της πολιτικής κοινωνίας³⁴. Προσεγγίζοντας την αντιδιαφοριστική παράδοση, καταφεύγει στην αναγκαιότητα της αυθεντίας ως σημείο αναφοράς για τη δημιουργία της πολιτικής κοινωνίας, θεωρώντας μάλιστα τον «Υψιστο» ως ιδρυτή, δημιουργό και προστάτη της³⁵. Και μόνο από την πίστη του αυτή, περί της δημιουργίας όχι μόνο του κόσμου αλλά και της πολιτικής κοινωνίας από μια Ανώτερη Δύναμη, απορρέει η αναγκαιότητα αποδοχής των επί της γης εκπροσώπων της, που φυσικά δεν είναι άλλοι από τον «ελέω Θεού» βασιλέα και την επίσημη εκκλησία, ήτοι των δύο πυλώνων του συντηρητισμού. Καθίσταται, έτσι, αυτονόητη η ανάγκη θέσμησης επίσημης κρατικής θρησκείας, σε βαθμό που κράτος και εκκλησία να αποτελούν αδιαχώριστες έννοιες, με τη δεύτερη να παρεισφρεί σε κάθε πλευρά της ζωής³⁶.

Όπως είναι, λοιπόν, αναμενόμενο στρέφει τα πυρά του κατά της Εθνοσυνέλευσης αναφορικά με το ζήτημα της δήμευσης των εκκλησιαστικών γαιών. Εικάζει μια συνομωσία των ανθρώπων των γραμμάτων και της αστικής τάξης εναντίον της αριστοκρατίας και του κλήρου, με στόχο την οικειοποίηση της εκκλησιαστικής περιουσίας³⁷. Κατηγορεί τους ανθρώπους των γραμμάτων –στο οπλοστάσιο των οποίων συγκαταλέγει και την *Εγκυκλοπαίδεια*- για τη συνωμοτικά

³² Ο. π. σελ. 105

³³ Χρήστος Γρηγορίου, *Από την Ιρλανδία στη Μεγάλη Βρετανία, ο Edmund Burke ως επίδοξος άνθρωπος των γραμμάτων*, Νήσος, Αθήνα, 2009, σελ. 101.

³⁴ Burke, *Στοχασμοί*, ό. π. σελ. 135-136.

³⁵ Ο. π. σελ. 143-144.

³⁶ Ο. π. σελ. 145, 149.

³⁷ Ο. π. σελ. 167.

μεθοδευμένη υπονόμευση της χριστιανικής θρησκείας με στόχο την καταστροφή της, μέσα από μια επίμονη διαδικασία προσηλυτισμού και επηρεασμού της κοινής γνώμης, που εξυπηρετεί εν τέλει το στόχο των συμμάχων τους, δηλαδή των νέων οικονομικών συμφερόντων³⁸. Ανασκευάζει το επιχείρημα της Εθνοσυνέλευσης, ότι η δήμευση των εκκλησιαστικών γαιών αποσκοπεί στη βοήθεια του κράτους, ενώ παράλληλα υποστηρίζει ότι τελικός σκοπός είναι η δημιουργία νέων γαιοκτητικών συμφερόντων που θα στηρίζουν το νέο πολίτευμα. Προσάπτει στους επαναστάτες το ότι προκειμένου να εκτονώσουν το μένος τους εναντίον της εκκλησίας δεν θα δίσταζαν να καταστρέψουν και το άρρηκτα δεμένο μαζί της κράτος. Ταυτόχρονα, όμως, με τις παραδοσιοκρατικές – συντηρητικές θέσεις, προτάσσει και επιχειρήματα ορθολογικά, βασισμένα σε οικονομικά κριτήρια,³⁹ όπως θα δούμε όταν εξετάσουμε διεξοδικότερα τις θέσεις του περί οικονομίας.

Το ενδιαφέρον του για τα εκκλησιαστικά κτήματα συνδέεται με την εν γένει θέση του περί ιδιοκτησίας. Υποστηρίζει ότι η ιδιοκτησία είναι προϊόν αλλά και γενεσιουργός αιτία της ανισότητας, προκαλεί το φθόνο και παρακινεί στην απληστία και συνεπώς πρέπει να προστατεύεται από κάθε είδους απειλή. Η δυνατότητα κληρονομικής διαιώνισης της περιουσίας αποτελεί, κατά το στοχαστή, τη βασική παράμετρο για τη διαιώνιση της ίδιας της κοινωνίας. Είναι αυτονόητο, επομένως, ότι η κατάτμηση και ο διαμοιρασμός της ιδιοκτησίας την αποδυναμώνει από τις δυνατότητες αυτοπροστασίας της, γεγονός που γνωρίζουν καλά όσοι καθοδηγούν την Επανάσταση εξού και δεν σκοπεύουν να προβούν σε διανομή της ιδιοκτησίας, όπως αφελώς πιστεύει το πλήθος που τους ακολουθεί. Η Γαλλία, κατά τον Μπερκ, δεν κυβερνάται πλέον από την ιδιοκτητική αριστοκρατία, αλλά από μια εξουσία που στηρίζεται στο χαρτονόμισμα και ένα θεμελιωμένο στην κερδοσκοπία σύνταγμα⁴⁰. Από μία δηλαδή τυραννική, ιδιοτελής Εθνοσυνέλευση που ενώ μέλημά της θα έπρεπε να είναι η διασφάλιση της ιδιοκτησίας, ως το πρωταρχικό εχέγγυο της πολιτικής κοινωνίας, αποσπά, αντιθέτως, την περιουσία μιας ολόκληρης κοινωνικής τάξης εναντίον της οποίας δεν απαγγέλθηκε καμία κατηγορία, παραγράφοντας παράλληλα

³⁸ Ο. π. σελ. 157-158.

³⁹ Ο. π. σελ. 166-169.

⁴⁰ Ο. π. σελ. 93-95.

δικαιώματα που προέκυπταν νόμιμα ή εθιμικά, είτε με δικαστικές αποφάσεις είτε με συσσωρευμένη χρησικτησία αιώνων⁴¹.

Ο συντηρητικός διανοητής, διαγιγνώσκει επιπλέον την πρόθεση αποχριστιανισμού της Γαλλίας, εκ μέρους της Επανάστασης, της οποίας στόχος είναι η λεηλασία της εκκλησίας. Ενίσταται στην απόφαση που ορίζει το αξίωμα του κληρικού ως αιρετό, καθώς κάτι τέτοιο θα προσέλκυε ανθρώπους κατώτερης ποιότητας κόλακες, πανούργους και φιλέριδες. Στηλιτεύει τις περί ανεξιθρησκίας ιδέες και βλέπει το νέο εκκλησιαστικό κατεστημένο ως ένα μεταβατικό στάδιο πριν την πλήρη κατάργηση του χριστιανισμού⁴². Η απογύμνωση της εκκλησίας από την έγγεια ιδιοκτησία είναι έγκλημα εναντίον και της ιδιοκτησίας και της θρησκείας, τονίζει. Ο Μπερκ διαβλέπει πίσω από την Γαλλική Επανάσταση και τον Διαφωτισμό μια συνομωσία για την καταστροφή του χριστιανισμού και της δημιουργημένης από αυτόν κοινωνίας. Από τη στιγμή που αναιρείται ο σεβασμός απέναντι στην εκκλησία και τις κατεστημένες από αυτή ελίτ, όταν οι ιστορικές παραδοχές αμφισβητούνται, όταν η παράδοση και η μακραίωνη εμπειρία αναιρούνται, τότε εισερχόμαστε εκ νέου στη βαρβαρότητα ή πιο συγκεκριμένα σε μια νέα βαρβαρότητα⁴³.

Στη συνέχεια, ο Μπερκ κλιμακώνει την επίθεσή του, ενάντια στους θεσμούς που εγκαθίδρυσε η Επανάσταση προβάλλοντας τις αντιφάσεις μεταξύ των διακηρυγμένων αρχών της και των πρακτικών τους εφαρμογών. Η Συνέλευση που καθοδηγεί την Επανάσταση και αυτοί που την επηρεάζουν, χαρακτηρίζονται από αγένεια και χυδαιότητα. Η έννοια του ιπποτισμού που καθαγίαζε την κοινωνία είναι παρωχημένη γι αυτούς. Τώρα είναι η εποχή των σοφιστών, των οικονομολόγων και των υπολογιστών. Το πνεύμα της ευγένειας και η θρησκευτική πίστη έχουν αντικατασταθεί ως θεμελιώδεις αρχές του κράτους, από την αναρχία σε όλα τα πεδία, η οποία μετατράπηκε σε σύνταγμα του κράτους στερώντας από το έθνος την τιμή και την υπερηφάνεια, αφήνοντάς το βορά στα χέρια χυδαίων, ανόητων και αγρίων⁴⁴. Οι νόμοι καταλύθηκαν, τα δικαστήρια υπονομεύτηκαν, η εκκλησία λεηλατήθηκε, το εμπόριο παρήκμασε, ο λαός δεινοπαθεί και όλα αυτά όχι ως αποτέλεσμα πολέμου, αλλά ως καρπός μιας ασύνετης, απερίσκεπτης και αλαζονικής εξουσίας, σε καιρό

⁴¹ Ο. π. σελ. 151-153.

⁴² Ο. π. 196-197.

⁴³ Zeev Sternhell, *Ο Αντι-Διαφωτισμός*, μετ. Άννα Καρακατσούλη, Πόλις, Αθήνα, 2013, σελ. 23.

⁴⁴ Burke, ό.π σελ 120, 124.

εμπεδωμένης ειρήνης. Οι εκπρόσωποι της Τρίτης Τάξης που συγκροτούν τη Συνέλευση δεν έχουν καμία εμπειρία διακυβέρνησης. Τα ηνία της χώρας ανέλαβαν «επαρχιακοί συνήγοροι» και «δικηγόροι της υπαίθρου», οι οποίοι δεν είναι σε θέση να αναγνωρίσουν το κρατικό συμφέρον και εξυπηρετούν το μόνο που γνωρίζουν καλά, το δικό τους⁴⁵.

Από τη στιγμή της κατάργησης των τάξεων, η Συνέλευση δεν υπόκειται σε καμία περιοριστική σύμβαση και σε κανένα θεμελιώδη νόμο, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός συντάγματος που εξυπηρετεί αποκλειστικά τα σχέδια και τα συμφέροντά της, χωρίς κανένα απολύτως έλεγχο⁴⁶. Πρόκειται σύμφωνα με τον Μπερκ, για αυτόβουλη συνάθροιση ανθρώπων που εκμεταλλεύτηκαν τις περιστάσεις για να υφαρπάξουν την εξουσία, την οποία και ασκούν χωρίς καμία νομιμοποίηση. Η παρέκκλιση της Συνέλευσης από τις οδηγίες του λαού που τη διόρισε συνιστά την απονομιμοποίησή της, καθώς δεν υφίσταται υπό το καθεστώς κάποιου συνταγματικού νόμου του κράτους και μοναδική νομιμοποίησή της είναι η λαϊκή εντολή. Επιπλέον, οι αποφάσεις της δεν έχουν καμία ισχύ, εφόσον λαμβάνονται από μια ισχυρή πλειοψηφία εντός του σώματος⁴⁷. Στην άσκηση της εξουσίας ακολουθεί το δρόμο των προκατόχων της, τις πρακτικές της βίας, της απάτης, του σφετερισμού και της τυραννίας. Επιπλέον, όταν δεν αδιαφορεί για το δημόσιο συμφέρον ουσιαστικά το αφήνει στην τύχη, καθώς οι αποφάσεις και οι σχεδιασμοί της δεν στηρίζονται στην εμπειρία. Για τον συντηρητικό πολιτικό, μόνο η εμπειρία διδάσκει τον τρόπο να ανταπεξέλθει κανείς τις σύνθετες δυσκολίες των αναγκαίων ορθολογικών μεταρρυθμίσεων⁴⁸.

Ενώ ο Μπερκ αναγνωρίζει ότι ανάμεσα στους ηγέτες της Εθνοσυνέλευσης υπάρχουν και άνθρωποι ικανοί, ωστόσο, υποστηρίζει ότι η όποια ικανότητά τους εξαντλείται στο χάρισμα της ευγλωττίας χωρίς να συνοδεύεται από σοφία. Αυτή την έλλειψη σοφίας, σημειώνει, την αναπληρώνουν με την προσφυγή στη βία⁴⁹. Το μόνο που κάνουν τα μέλη της Συνέλευσης, σύμφωνα πάντα με τον Μπερκ, είναι να καταλύουν και να καταστρέφουν τους παραδεδομένους θεσμούς δίχως να τους

⁴⁵ Ο. π. σελ. 80-84.

⁴⁶ Ο. π. σελ. 87.

⁴⁷ Ο. π. σελ. 215.

⁴⁸ Michael Freeman, «Edmund Burke and Theory of Revolution», στο *Political Theory*, Vol. 6, No 3, Aug., 1978, σ.σ. 277-297, σελ. 284.

⁴⁹ Burke, ό. π. σελ. 216-218.

βελτιώνουν ή να τους αντικαθιστούν με νέους. Ενώ τα ελαττώματα των παλαιών θεσμών ήταν γνωστά και εύκολα αναγνωρίσιμα έτσι ώστε εύκολα να μπορούν να διορθωθούν. Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει «[δεν έχει δει] κανένα σχέδιο το οποίο να μην έχει βελτιωθεί από ανθρώπους πολύ λιγότερο προικισμένους από αυτούς που το επινόησαν»⁵⁰, οι νέοι κυβερνήτες αδρανούν λόγω της αγάπης τους προς την οκνηρία⁵¹.

Ακολουθως ο Μπερκ θεματοποιεί την κριτική του αναφορικά με τις διοικητικές αλλαγές που πραγματοποίησε η Επανάσταση. Συγκεκριμένα στέφεται εναντίον της αποδόμησης του παλαιού συστήματος, δηλαδή αντιτίθεται στις αλλαγές που πραγματοποίησε η συνέλευση, όσον αφορά τη θεμελίωση της νομοθετικής εξουσίας σε τοπικό και εθνικό επίπεδο σε τρεις διακριτές βάσεις, αυτές της *περιοχής*, του *πληθυσμού* και της *συνεισφοράς*. Θεωρεί ότι οι τεχνητές αυτές διαιρέσεις είναι αποτέλεσμα της ισοπεδωτικής και εξισωτικής νοοτροπίας που διακατέχει τα μέλη της Συνέλευσης. Οι επαναστάτες, υποστηρίζει, παραγνωρίζουν την ίδια την ανθρώπινη φύση, η οποία διαμορφώνεται υπό την επίδραση των πολιτικών θεσμών. Σε αντίθεση με τους παλαιούς νομοθέτες, που απέδιδαν στους ανθρώπους δικαιώματα ανάλογα με τις ικανότητές τους και σε συνάφεια με τον τρόπο ζωής τους διαχωρίζοντας τα μέλη της κοινωνίας σε τάξεις, οι επαναστάτες, υιοθετώντας τα προτάγματα του Διαφωτισμού αντιλαμβάνονται τον άνθρωπο σαν αφηρημένη κατηγορία και λειτουργούν ισοπεδωτικά δημιουργώντας μια ομογενοποιημένη κοινωνία. Η γεωμετρική ισότητα των νέων νομοθετών, καταλήγει να παράγει τη μεγαλύτερη ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων⁵². Ο Βρετανός διανοητής, διακρίνει και τονίζει το γεγονός ότι αυτός ο φαινομενικά δημοκρατικός εδαφικός διαχωρισμός πρακτικά ποδηγετείται από τον συγκεντρωτισμό της Εθνοσυνέλευσης και διαπιστώνει την πρωτοκαθεδρία του Παρισιού εις βάρος της περιφέρειας⁵³.

Συνεχίζοντας την κριτική του και αλλάζοντας οπτική γωνία, ο Μπερκ διατείνεται ότι ο τρόπος εκλογής στην Εθνοσυνέλευση καταστρατηγεί το πρωταρχικό αίτημα της Επανάστασης, αυτό της ισότητας. Τα οικονομικά προαπαιτούμενα για την ανάδειξη κάποιου σε μέλος της Συνέλευσης μέσω τριών διαδοχικών εκλογικών

⁵⁰ Ο. π. σελ. 220.

⁵¹ Ο. π. σελ. 219.

⁵² Ο. π. σελ. 223-225.

⁵³ Ο. π. σελ. 250.

διαδικασιών, ώστε οι βουλευτές να είναι εκπρόσωποι του κράτους και όχι αντιπρόσωποι το λαού, συνιστούν πλήρη ανατροπή της περί ισότητας αρχής. Επιστρατεύοντας ειρωνικό ύφος, διατείνεται ότι η χρηματική εξαγορά ενός δικαιώματος, το οποίο οι επαναστάτες θεωρούν ότι κατέχει κάποιος από τη γέννησή του ως δώρο της φύσης και που κανείς δε μπορεί να του το στερήσει, συνιστά καταπάτηση των αναπαλλοτριώτων δικαιωμάτων του ανθρώπου, του πρωταρχικότερου δηλαδή προτάγματος της Επανάστασης⁵⁴. Επιπλέον, η βραχεία διάρκεια της βουλευτικής θητείας και η αυτονομία των τοπικών συνελεύσεων, έχουν ως αποτέλεσμα τη μη διασφάλιση συνέχειας, συνοχής και υπευθυνότητας. Η Γαλλία, υποστηρίζει, χωρίζεται σε πλήθος ανεξάρτητων μεταξύ τους και χωρίς συνταγματική συνοχή πολιτειών. Έτσι, η Εθνοσυνέλευση καθίσταται ένα συνέδριο πρεσβευτών από τη συναίνεση των οποίων απορρέει η ενότητα του κράτους⁵⁵. Ανατρέχοντας σε συγκεκριμένο ιστορικό παράδειγμα, ο Μπερκ παρομοιάζει τη Γαλλία της Επανάστασης με τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία κατά την περίοδο της παρακμής της. Ενώ οι αρχαίοι νομοθέτες, προσμετρώντας τις ιδιαιτερότητες των πολιτών, τους οργάνωσαν σε μία συγκροτημένη πολιτεία, οι «μεταφυσικοί, αλχημιστές» της Επανάστασης ακολουθώντας αντίθετη πορεία προσπαθούν να δημιουργήσουν μια ομογενοποιημένη μάζα ανθρώπων, που θα τη μοιράσουν σε επιμέρους πολιτείες χωρίς καμία μεταξύ τους συνοχή. Προς επίρρωση των απόψεών του περί του αναγκαίου διαχωρισμού της κοινωνίας σε τάξεις, επικαλείται μάλιστα και την άποψη του Μοντεσκιέ (Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu, 1689-1755), ο οποίος - ως γνωστόν - πέραν της θεωρίας του περί διάκρισης των εξουσιών, υπήρξε υπέρμαχος του ταξικού διαχωρισμού και των προνομίων που απέρρεαν από αυτόν⁵⁶.

Εν συνεχεία, ο Ιρλανδός συντηρητικός, αναζητά τα μέσα διασφάλισης της συνοχής του κράτους, μετά την αποδιάρθρωση των παραδοσιακά καθιερωμένων συνεκτικών δεσμών μεταξύ λαού και κυβερνητών. Αφού αρχικά απορρίπτει ως «ταχυδακτυλουργίες» εξωτερικά μέσα όπως οι γιορτές, τα θεάματα και τα πολιτικά συμπόσια, διακρίνει ως μέσα διατήρησης της ενότητας τη δήμευση και την

⁵⁴ Ο. π. σελ. 226-227.

⁵⁵ Ο. π. σελ. 234-235, 241.

⁵⁶ Ο. π. σελ. 236-238.

κυκλοφορία χρήματος, την πρωτοκαθεδρία του Παρισιού και τον εθνικό στρατό, εναντίον των οποίων εστιάζει τώρα την κριτική του. Αναφορικά με τη δήμευση και την κυκλοφορία χρήματος, αρχικά δέχεται ότι θα μπορούσαν να αποτελέσουν ενοποιητική αρχή. Στη συνέχεια, όμως, επισημαίνει ότι αν η αξία των δημευμένων αγαθών δεν είναι επαρκής, όπως ο ίδιος πιστεύει, τότε θα δημιουργηθεί αναστάτωση τόσο στο εσωτερικό των διαμερισμάτων, όσο και στις μεταξύ τους σχέσεις. Από την άλλη, αν η δήμευση είναι επιτυχής τότε το χαρτονόμισμα θα καταργηθεί και μαζί του θα χαθεί και η συγκεκριμένη συνεκτική αρχή. Επιπλέον, για όσο διάστημα υφίσταται η κυκλοφορία του χρήματος η ισχύς της συνοχής θα εξαρτάται από τις διακυμάνσεις της αξίας του χαρτονομίσματος⁵⁷. Όπως, εξάλλου, διατείνεται, όταν στη συνέχεια προβαίνει σε κριτική της οικονομικής πολιτικής της Εθνοσυνέλευσης, το χαρτονόμισμα είναι σύμβολο της ανάγκης και όχι του πλούτου, «δημιούργημα όχι της πίστωσης αλλά της εξουσίας»⁵⁸. Αυτό που προεικάζει ο Μπερκ, είναι ότι θα δημιουργηθεί μία *Ολιγαρχία* σε κάθε διαμέρισμα της χώρας, κάτι που κατά τη γνώμη του είναι και ο απώτερος σκοπός αυτών που κρύβονται πίσω από τις αποφάσεις. Όντας έμπειρος πολιτικός, γνωρίζει καλά τη δύναμη και την επιρροή του χρήματος, καθώς και την εξουσία που αποκτούν οι διαχειριστές των οικονομικών συμφερόντων. Η μετατροπή της έγγειας ιδιοκτησίας σε χαρτονόμισμα και το αντίστροφο, θα μετατρέψει την ίδια τη γη σε πεδίο τυχοδιωκτικής κερδοσκοπίας και τοκογλυφίας. Έτσι, το πλέον σταθερό οικονομικό στοιχείο, η έγγεια ιδιοκτησία, θα εξαϋλωθεί από την εγγενή αστάθεια της αξίας του χαρτονομίσματος⁵⁹. Ως θεμέλιο του κράτους θα αναδειχθεί πλέον η κερδοσκοπία, η οποία και θα κυριαρχήσει σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, ενώ τα χρηστά ήθη του λαού θα αντικατασταθούν από τις προκαταλήψεις και τα πάθη του τζόγου⁶⁰. Διαπιστώνει, επιπροσθέτως, ότι η αγροτική παραγωγή φτάνει στις πόλεις και ιδιαίτερα στο Παρίσι κατά πολύ υποτιμημένη σε χρηματική αξία, με αποτέλεσμα η χώρα να κυβερνάται από τις εταιρίες των πόλεων που θα ελέγχουν κερδοσκόποι, μεσάζοντες και δικηγόροι. Θα

⁵⁷ Ο. π. σελ. 243-244.

⁵⁸ Ο. π. σελ. 290.

⁵⁹ Ο. π. σελ. 244-245.

⁶⁰ Ο. π. σελ. 246.

δημιουργηθεί, σημειώνει, δηλαδή μια κατάσταση που θα ανατρέψει κάθε όραμα ισότητας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁶¹.

Η δεύτερη συνεκτική αρχή του νέου κράτους, που συνδέεται στενά με την πρώτη όπως φάνηκε από τα παραπάνω, είναι η πρωτοκαθεδρία της πόλης του Παρισιού. Το γεγονός αυτό, αποτελεί μέρος του σχεδίου των επαναστατών για να απόδομήσουν την παλαιά τάξη πραγμάτων, αφού μέσω της ισχύος του Παρισιού, το οποίο έχει μετατραπεί σε έδρα της κερδοσκοπίας, οι ηγέτες της Επανάστασης ελέγχουν τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία σε όλη την επικράτεια. Ο Μπερκ επαναφέρει στο κέντρο των προβληματισμών του την παραδοσιακρατική αντίληψη για το ρόλο της οικογένειας ως πρωταρχικού κυττάρου της κοινωνίας, η οποία διευρυνόμενη δημιουργεί γειτονίες και επαρχίες, δηλαδή έναν τρόπο διαίρεσης που μέσω μιας μακροχρόνιας παράδοσης είναι συνυφασμένος με την ευημερία του βασιλείου. Η ισχύς έτσι, του Παρισιού καταδεικνύει προφανώς την αδυναμία του νέου συστήματος⁶². Ο παραδοσιακός στοχαστής, αποφαινεται ειρωνικά ότι κανείς «δεν θα περηφανευτεί ποτέ επειδή ανήκει στο τετράγωνο 71 ή γιατί φέρει οποιαδήποτε άλλη ετικέτα παρόμοιου είδους»⁶³. Αυτό που συνενώνει αντιθέτως τους πολίτες και δημιουργεί δεσμούς με τον τόπο τους είναι οι παραδόσεις, αυτές οι άλογες συνήθειες και προκαταλήψεις με μακρά χρονική διάρκεια και όχι οι καινοτόμες γεωμετρικές διαιρέσεις της Επανάστασης⁶⁴.

Όσον αφορά στην εκτελεστική εξουσία, ο Μπερκ εστιάζει την κριτική του στην ανυπαρξία οποιουδήποτε κανονιστικού πλαισίου και στην έλλειψη του θεσμού της Γερουσίας. Δηλαδή, υποστηρίζει ότι αφενός η Εθνοσυνέλευση λειτουργεί υπό το καθεστώς καταστάσεως εξαίρεσης, αφετέρου ότι δεν υπάρχει ενδιάμεσος θεσμός μεταξύ της κυρίαρχης εξουσίας και της καθαρά εκτελεστικής, ο οποίος θα εξασφαλίζει τη σταθερότητα και τη συνέπεια⁶⁵. Επιπλέον, ο συγγραφέας αναφέρεται στον διακοσμητικό ρόλο του βασιλιά, ο οποίος μη διαθέτοντας δικαίωμα αρνησικυρίας έχει πάψει να είναι ο εγγυητής του δικαίου και της τιμής και έχει περιπέσει σε απλό επικυρωτικό όργανο των αποφάσεων της Εθνοσυνέλευσης⁶⁶.

⁶¹ Ο. π. σελ. 249.

⁶² Ο. π. σελ. 250-251.

⁶³ Ο. π. σελ. 251.

⁶⁴ Ο. π. σελ. 251-252.

⁶⁵ Ο. π. σελ. 253.

⁶⁶ Ο. π. σελ. 254-255.

Αναφερόμενος στο ζήτημα της δικαστικής εξουσίας, ο Μπερκ τάσσεται υπέρ της διάκρισης των εξουσιών θεωρώντας καθήκον της ανώτατης εξουσίας το να διαμορφώνει θεσμούς που να καθιστούν τη δικαστική εξουσία ανεξάρτητη σε βαθμό που να μπορεί να την αντισταθμίζει, προστατεύοντας την ακόμα και από την ίδια της την ισχύ⁶⁷. Μολονότι επισημαίνει και σχολιάζει κριτικά το ότι οι ισόβιες θέσεις των δικαστών ήταν εξαγοράσιμες επί μοναρχίας, θεωρεί τους δικαστές αυτούς εγγυητές της σταθερότητας και της εγκυρότητας των νόμων και θεματοφύλακες της ατομικής ιδιοκτησίας. Οι αιρετοί τοπικοί δικαστές, αντιθέτως, είναι πειθήνια όργανα των επαναστατών, οι οποίοι χρησιμοποιούν τη δικαιοσύνη εργαλειακά προκειμένου να οδηγήσουν τη Γαλλία στην ολιγαρχία. Προς επίρρωση του ανωτέρω στέκεται κριτικά απέναντι στην εξαίρεση των διοικητικών σωμάτων από την εξουσία του νόμου και της δικαιοσύνης⁶⁸ και εναντιώνεται στην απευθείας υπαγωγή τους στην Εθνοσυνέλευση.

Επόμενος στόχος της κριτικής του Μπερκ είναι ο στρατός, ως τρίτη συνεκτική αρχή του νέου κράτους. Καταγγέλλει τη διάρρηξη της συμπαγούς πειθαρχίας που είναι αυτονόητη σε ένα στρατό και επισημαίνει ότι στη θέση της επικρατεί αναταραχή, σύγχυση, και κρούσματα αυθαιρεσίας. Οι επικεφαλές έχουν απολέσει το κύρος τους και ο στρατός διοικείται με συνελεύσεις. Εκκινώντας ο Μπερκ από την άποψη ότι η χρήση του στρατού πρέπει να είναι αυστηρά εργαλειακή, προκειμένου να εξυπηρετεί τα σχέδια της εξουσίας εντός και εκτός των συνόρων του κράτους, πιστεύει ότι ο νέος τρόπος διοίκησης θα οδηγήσει την κυβέρνηση στον εκπεσμό μιας στρατιωτικής δημοκρατίας⁶⁹. Θεωρεί ολέθρια την προτροπή για επαφή και συγχρωτισμό του στρατού με τις λέσχες και τις ομοσπονδίες των δήμων γιατί οδηγεί σε σύγχυση αρμοδιοτήτων ανάμεσα στη στρατιωτική ιεραρχία και τους δήμους. Σύγχυση που θα επιφέρει στρατιωτική αναρχία, επακόλουθο της οποίας θα είναι η πολιτική αναρχία⁷⁰. Η εμπλοκή στρατιωτών σε μυστικές εταιρίες και συνελεύσεις των δήμων θα οδηγήσουν σε φατριαστική συμπεριφορά που θα έχει σαν αποτέλεσμα συνομωσίες και επαναστάσεις που θα προκαλέσουν το αιματοκύλισμα της Γαλλίας⁷¹.

⁶⁷ Ο. π. σελ. 262.

⁶⁸ Ο. π. σελ. 264-265.

⁶⁹ Ο. π. σελ. 267-268.

⁷⁰ Ο. π. σελ. 270.

⁷¹ Ο. π. σελ. 274.

Η υπαγωγή εξάλλου, στρατιωτικών μονάδων στους δήμους αντιβαίνει το ίδιο το σύνταγμα, καθώς αυτό ρητά ορίζει ότι η επί του στρατού εξουσία ανήκει αποκλειστικά στον μονάρχη⁷². Ο Μπερκ πιστεύει ότι αυτή η «κυριαρχία των συνηγόρων» που συγκροτεί την Εθνοσυνέλευση δεν έχει το κύρος που απαιτείται για να επιβάλλει την υπακοή και να προάγει την πειθαρχία στο στράτευμα. Οι φατριασμοί και οι στασιασμοί του στρατού θα συνεχιστούν μέχρι την εμφάνιση μιας ισχυρής στρατιωτικής προσωπικότητας που θα κατευνάσει, θα πειθαρχήσει τον στρατό και θα γίνει κύριος της κατάστασης⁷³.

Ο Μπερκ, σε αυτό το σημείο προβλέπει ως έμπειρος πολιτικός δύο γεγονότα που σημάδεψαν την τελευταία δεκαετία του 18^{ου} αιώνα στην Ευρώπη. Κατ' ουσίαν, όταν εκφράζει με βεβαιότητα «πως θα χυθεί αίμα»⁷⁴ προβλέπει την περίοδο της Τρομοκρατίας και την αντεπανάσταση στη Βανδέα που καταπνίγηκε με τέτοιο τρόπο ώστε από μερίδα ιστορικών να χαρακτηρίζεται ως γενοκτονία. Παρότι ο συγγραφέας απεβίωσε δύο χρόνια πριν την 18^η Μπριμέρ, προέβλεψε ότι «κάποιος δημοφιλής στρατηγός, που θα γνωρίζει την τέχνη του να κατευνάσει τον στρατό και θα κατέχει το πραγματικό πνεύμα της διοίκησής του, θα τραβήξει όλα τα πνεύματα επάνω του. Οι στρατοί θα πειθαρχήσουν μπροστά στην προσωπική του ανωτερότητα. [...] Αυτός που πραγματικά θα διοικεί τον στρατό θα είναι ο απόλυτος κύριός σας [...] ο κύριος της Συνέλευσής σας, ο κύριος ολόκληρης της πολιτείας σας»⁷⁵. Αναπόφευκτα η σκέψη πάει στον Ναπολέοντα.

Επιπροσθέτως, προσάπτει στην κυβέρνηση την με αλόγιστο τρόπο χρήση του στρατού και της στρατιωτικής ισχύος. Έχοντας η επαναστατική κυβέρνηση, εκθεμελιώσει τις πεποιθήσεις και τις προκαταλήψεις που συγκρατούσαν τον λαό στα πλαίσια της πολιτικής τάξης, είχε ως αποτέλεσμα την προσφυγή στη βία ως την εύκολη λύση κάθε διαφοράς που ανακύπτει ανάμεσα στην Εθνοσυνέλευση και σε οποιαδήποτε μερίδα του λαού ή κομμάτι του έθνους. Αναφορικά με τη συνεχή απειλή χρήσης στρατιωτικής βίας, ο Μπερκ επισημαίνει σκωπτικά ότι «το τελευταίο επιχείρημα των βασιλέων είναι πάντα το πρώτο της Συνέλευσής σας»⁷⁶. Με τη

⁷² Ο. π. σελ. 272.

⁷³ Ο. π. σελ. 276.

⁷⁴ Ο. π. σελ. 274.

⁷⁵ Ο. π. σελ. 276.

⁷⁶ Ο. π. σελ. 283.

συνεχή χρήση της στρατιωτικής βίας, αναιρούνται οι βασικές αρχές της διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς με τις σφαγές, τους βασανισμούς και τους απαγχονισμούς εξυπηρετούνται εμπορικά και οικονομικά συμφέροντα. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Μπερκ μεταστράφηκε αίφνης σε υπέρμαχο των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Αντιθέτως και ενώ τα θεωρεί καρπό ανεύθυνων μεταφυσικών διακηρύξεων, επισημαίνει ότι αναιρέθηκαν αναισχύοντα στην πράξη από τους ίδιους τους ζηλωτές τους⁷⁷.

Ο Μπερκ, κλείνοντας τους *στοχασμούς*, στρέφεται κατά της οικονομικής πολιτικής της νέας κυβέρνησης. Κατηγορεί την Εθνοσυνέλευση ότι συχνά νομοθετεί προς όφελός της και με στόχο την κερδοσκοπία των μελών της, τα οποία μέσω της δήμευσης απέκτησαν μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία⁷⁸. Η κατηγορία αυτή δεν είναι αβάσιμη, δεδομένου ότι έγινε διάκριση ανάμεσα στα γαιοκτημονικά δικαιώματα κι εκείνα που αφορούσαν την ιδιοκτησία γης. Έτσι, ενώ τα φεουδαρχικά δικαιώματα καταργήθηκαν τον Αύγουστο του 1789, τα δεύτερα έπρεπε να εξαγοραστούν. Η αστική τάξη, μέλη της οποίας ήταν και μέλη της Εθνοσυνέλευσης, κατείχε έγγεια ιδιοκτησία και αντλούσε προσόδους από αυτή⁷⁹.

Αναφορικά με το ζήτημα των κρατικών εσόδων, υποστηρίζει ότι «τα πάντα εξαρτώνται από τα δημόσια οικονομικά»⁸⁰, εστιάζοντας στην οικονομική διαχείριση. Δεδομένου ότι το δημοσιοοικονομικό πρόταγμα της Συνέλευσης των Γενικών Τάξεων ήταν η διεύρυνση της φορολογικής βάσης, η εξάλειψη της διαφθοράς και των αδικιών και η κατάργηση των καταπιεστικών μέτρων, η Εθνοσυνέλευση, κατά τον Μπερκ, απέτυχε σε όλα. Εκφράζοντας έναν πρώιμο οικονομικό φιλελευθερισμό, ως θιασώτης όπως ήδη αναφέραμε της Ένδοξης Επανάστασης, δίνει έμφαση στην ιδιωτική πρωτοβουλία την οποία θα πρέπει να συνδράμει το κράτος. Συνδέει τη πρόοδο και την ευημερία των εθνών με την αύξηση των δημοσίων εσόδων που βασίζεται στις αρχές της οικονομικής επιστήμης⁸¹. Μετά την Επανάσταση τα κρατικά έσοδα μειώθηκαν σημαντικά. Η Εθνοσυνέλευση για να καλύψει το έλλειμμα νομοθέτησε για φόρους που επαφίονταν στην καλή θέληση των πολιτών και όταν το

⁷⁷ Ο. π. σελ. 278-279.

⁷⁸ Ο. π. σελ. 282.

⁷⁹ Ο. π. σελ. 329, (σημ. 257).

⁸⁰ Ο. π. σελ. 284.

⁸¹ Ο. π. σελ. 285.

μέτρο αποδείχτηκε ανεπαρκές προσέφυγε στη φιλοπατρία των Γάλλων ζητώντας πατριωτικές εισφορές. Όπως ήταν φυσικό, τα μέτρα αυτά δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα και η κυβέρνηση προσέφυγε στη βία. Όλα αυτά άνοιξαν λαμπρό πεδίο κριτικής για τον συντηρητικό στοχαστή. Με ειρωνικό ύφος στηλιτεύει την προσφυγή σε παλαιότερες αποτυχημένες πρακτικές, γράφοντας χαρακτηριστικά ότι «έψαξαν την αποτυχημένη γκαρνταρόμπα του Λουδοβίκου ΙΔ΄ και βρήκαν μια παλιά, μακριά περούκα για να καλύψουν την πρόωρη φαλάκρα της Εθνοσυνέλευσης»⁸². Η προσφυγή στη συνεχή κοπή νομίσματος προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες, του δίνει την ευκαιρία να παρομοιάσει την εθνοσυνέλευση με τον κομπογιαννίτη γιατρό, από τον *κατά φαντασίαν ασθενή* του Μολιέρου⁸³.

Ο Μπερκ αναφέρεται, επίσης, στα δεινά που προκαλεί η αποτυχημένη οικονομική πολιτική της Εθνοσυνέλευσης στο λαό, καθώς και στα κατασταλτικά, βίαια μέσα που χρησιμοποιεί για να την επιβάλει. Ο λόγος, ωστόσο, που αρθρώνει συνηγορεί υπέρ του παλαιού καθεστώτος, της παράδοσης και των νομοκατεστημένων τάξεων. Ανατρέχει εκ νέου στην από αιώνες συσσωρευμένη εμπειρία ενώ θεωρεί δείγμα πολιτικής τέχνης τη διατήρηση της ισορροπίας ανάμεσα στη δυνατότητα κτήσης εκ μέρους του υπηκόου και στις απαιτήσεις της πολιτείας στις οποίες αυτός οφείλει να ανταποκριθεί. Ο πολίτης, σημειώνει ο Μπερκ, πρέπει με την εργασία του να αποκτά εκείνα που μπορεί και όταν οι απολαβές του δεν είναι οι αναμενόμενες να εναποθέτει τις ελπίδες του στο επέκεινα. Η στέρηση αυτής της ελπίδας υπονομεύει τα θεμέλια της ιδιοκτησίας⁸⁴.

Οι *Στοχασμοί* θα κλείσουν την κριτική στη χρήση της έννοιας «ελευθερία» από τους επαναστάτες. Χρησιμοποιώντας τη μαγική αυτή λέξη «που εξιλεώνει τα πάντα»⁸⁵, οι ηγέτες της Επανάστασης συγκαλύπτουν την ανεπάρκειά τους στη διαχείριση των κρατικών υποθέσεων. Προκειμένου να κυβερνήσει κάποιος, αρκεί να επιβάλλει την εξουσία του και να απαιτήσει υπακοή. Με την παραχώρηση ελευθεριών η διακυβέρνηση καθίσταται ακόμα πιο εύκολη υπόθεση, αφού είναι αρκετό το να αφεθούν οι πολίτες ανεξέλεγκτοι. Για να σχηματιστεί όμως μια *ελεύθερη κυβέρνηση*, να εναρμονίσει, δηλαδή, σε συνεπές σύνολο την ελευθερία και

⁸² Ο. π. σελ. 288.

⁸³ Ο. π. σελ. 292.

⁸⁴ Ο. π. σελ. 303.

⁸⁵ Ο. π. σελ. 304.

τον εξαναγκασμό χρειάζονται ηγέτες οξυδερκείς με βαθύ στοχασμό και ισχυρό νου, προσόντα που κατά τον συντηρητικό στοχαστή στερούνται οι ηγέτες της εθνοσυνέλευσης. Η ελευθερία χωρίς σοφία και αρετή εκπίπτει σε φαυλότητα παραφροσύνη και τρέλα⁸⁶, καταλήγει ο συντηρητικός πολιτικός. Ο Μπερκ δεν δηλώνει ενάντιος στις αλλαγές, αρκεί αυτές να στοχεύουν στη συντήρηση της υπάρχουσας δομής και να αποκαθιστούν προφανείς αδικίες. Πιστεύει ότι οι όποιες θετικές αλλαγές που έφερε η Επανάσταση είναι επιφανειακές και ότι αν ήταν πράγματι αναγκαίες θα είχαν ενδεχομένως συντελεστεί και με το παλαιό καθεστώς. Καταληκτικά, υποστηρίζει ότι ακόμα κι αν η Επανάσταση έπραξε κάτι θετικό, ή διόρθωσε μια συντελούμενη αδικία, το τίμημά της, το οποίο και πλήρωσε η Γαλλία και ο λαός της, είναι δυσανάλογα μεγάλο⁸⁷.

⁸⁶ Ο. π. σελ. 304-305.

⁸⁷ Ο. π. σελ. 305-306.

Ο Edmund Burke και η γέννηση του αντιδιαφωτιστικού λόγου.

«Ο Μπερκ φοβάται τις μάζες, και ο φόβος του αυτός, όπως συχνά συμβαίνει, μετατρέπεται σε περιφρόνηση [...] Είναι ο πρώτος από μια σειρά συντηρητικών συγγραφέων που θέλησαν να διαγράψουν τις μάζες και την αξίωση τους να δημιουργήσουν τη δική τους ιστορία, συκοφαντώντας τες ως ανίκανες και, το κυριότερο, ως επικίνδυνες μέσα στη συλλογική τους παραφροσύνη»⁸⁸.

Σταύρος Κωνσταντακόπουλος

Οι *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*, «θεωρείται ένα έργο θεμελιωτικό της συντηρητικής σκέψης»⁸⁹ και ο Μπερκ συγκαταλέγεται στους γεννήτορες της αντιδιαφωτιστικής συντηρητικής παράδοσης, ενός νήματος σκέψης που καταλήγει στους Αμερικανούς νεοσυντηρητικούς των αρχών του αιώνα μας. Θιασώτης του ιστορισμού, έθεσε το ζήτημα της εξέλιξης στη συζήτηση της πολιτικής και στη μελέτη της ιστορίας, θέτοντας επιπλέον ως αξεπέραστο όριο εντασσόμενο στην κοσμική αρμονία, την κοινωνική ιεράρχηση των τάξεων⁹⁰. Απαιτεί σεβασμό στη νομιμοποιημένη από την ιστορική διάρκεια νομοκατεστημένη πραγματικότητα. Κάθε προσπάθεια ανατροπής της ιστορικά καθιερωμένης τάξης αποτελεί, για τον Μπερκ, απειλή απέναντι στο πολιτικό και πολιτισμικό οικοδόμημα της Δύσης. Είναι ο εμπνευστής της ιδέας του ολοκληρωτικού πολέμου ενάντια στον Διαφωτισμό, καθώς

⁸⁸ Σταύρος Κωνσταντακόπουλος, *Με την Παράδοση Εναντίον της Επανάστασης*, στον ιστότοπο: http://avgi-anagnoseis.blogspot.gr/2010/09/blog-post_9883.html (τελ. επισκ. 27-2-16).

⁸⁹ Ο. π.

⁹⁰ Lefebvre, ό. π. σελ. 216-217.

αντιλήφθηκε ότι η επίδραση της φιλοσοφίας του δεν μπορεί να ανακοπεί παρά μόνο από μια αντίμαχη φιλοσοφία. Επιπλέον, πιστεύει ότι αν η πολιτική έκφραση του Διαφωτισμού θεμελιώθηκε στις λόγγες των Ιακωβίνων και τη λεπίδα της λαιμητόμου, ο μόνος τρόπος να αντιμετωπιστεί είναι το ακονισμένο ξίφος των ευγενών και το στιλέτο των φιλομοναρχικών. Ήταν αυτός που πρώτος χρησιμοποίησε το επινόημα της απονομιμοποίησης των αντιπάλων, προκειμένου να τους καταστήσει ευάλωτους στην κοινή γνώμη και να ισχυροποιήσει τα επιχειρήματά του. Κατά συνέπεια, καταφέρεται εναντίον των εκπροσώπων της φιλοσοφίας του Διαφωτισμού, των ηγετών της Επανάστασης, των μελών της Εθνοσυνέλευσης, αλλά και του λαού που τους ακολούθησε. Η κριτική του στρέφεται κατά όλων όσων ανέτρεψαν την προεπαναστατική κοινωνική ιεραρχία, κατάργησαν τα εκκλησιαστικά προνόμια και αμφισβήτησαν τη μοναρχική εξουσία⁹¹.

Επιπλέον προτείνει την προληπτική στρατιωτική επέμβαση των χριστιανικών κρατών της Ευρώπης επί της επαναστατικής Γαλλίας, προκειμένου να προστατευτούν από την επέκταση του μιάσματος της Επανάστασης και των θεωριών της. Ενίσχυσε δηλαδή με τη ρητορεία του την ήδη υπάρχουσα τάση δημιουργίας ενός αντεπαναστατικού χριστιανικού οικουμενισμού, που ήταν αποτέλεσμα της συμμαχίας των φοβισμένων – από τα γεγονότα στη Γαλλία - ηγεμονικών οίκων της Ευρώπης, κατά της Γαλλίας. Έτσι, συνεχίζει, κατά κάποιο τρόπο, μια παράδοση που ξεκινάει από το *Carthago delenda est* του Κάτωνα για να απολήξει στους προληπτικούς βομβαρδισμούς, όπου επί της γης, των αμερικανών νεοσυντηρητικών. Δικαιολογεί ηθικά το δικαίωμα επέμβασης, στο σόφισμα ότι οι αρχές της πολιτικής είναι ίδιες με αυτές της ηθικής με συνέπεια η πολιτική να ορίζεται ως η ηθική των κυβερνήσεων⁹². Δηλώνει κατηγορηματικά ότι «οι κατά τόπους αρχές [...] του οικουμενικού βασιλείου», εννοώντας τους βασιλείς των χριστιανικών ευρωπαϊκών κρατών, δεν έχουν το δικαίωμα να επιτρέψουν τη διάδοση των αποσυνθετικών για τις κοινωνίες ιδεών της Επανάστασης. Η Γαλλική Επανάσταση απειλεί το κοινό προεπαναστατικό πολιτικό, κοινωνικό, πολιτισμικό και θρησκευτικό κατεστημένο που κυριαρχούσε στα κράτη της ευρωπαϊκής ηπείρου.⁹³

⁹¹ Sternhell, ό. π. σελ. 77-78.

⁹² Κονδύλης, ό. π. σελ. 321-322.

⁹³ Burke, ό. π. σελ. 142 & σελ. 320-321, σημ. 128.

Ο Μπερκ επιτίθεται ενάντια στην ουσία του Διαφωτισμού, την περί φυσικού δικαίου θεωρία, επιστρατεύοντας τις αρχές του ιστορισμού στην προσπάθειά του να πλήξει τα θεμέλια της σχολής των φυσικών δικαιωμάτων⁹⁴. Τα φυσικά δικαιώματα είναι, για τον Ιρλανδό στοχαστή, αποκύημα μιας «κλίκας» φιλοσόφων που συνωμοτούν για να καταστρέψουν το χριστιανικό πολιτισμό⁹⁵. Προσπαθεί να επαναπροσδιορίσει την έννοια του φυσικού ανακατασκευάζοντάς την με τέτοιο τρόπο ώστε να μην αποτελεί συστατικό στοιχείο της έννοιας του πολιτικού. Προσφεύγει σε προνεωτερικές εννοιολογήσεις του φυσικού δικαίου από τις οποίες απουσιάζει το ανθρώπινο στοιχείο, ενώ οποιαδήποτε έννοια τάξεως και ισχύος χρεώνεται στη θεϊκή βούληση⁹⁶. Αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως οργανικό σύνολο, αναγνωρίζει δε στον ορθολογισμό μόνο την εργαλειακή του διάσταση, αναιρώντας την κανονιστική παράδοση του Διαφωτισμού και κάθε ιδέα περί συναινετικού κοινωνικού συμβολαίου. Στη θέση αυτών προβάλλει μια ιστορικά μορφοποιημένη συναίνεση οργανικού τύπου, που ουσιαστικά εδράζεται στη θέληση της δεσπόζουσας τάξης και απεμπολεί κάθε επαναστατική ιδέα ή πράξη ως ενάντια προς τη φύση⁹⁷. Για τον συντηρητικό στοχαστή ιστορία και φύση ταυτίζονται. Η καθοσιωμένη ιστορικά πραγματικότητα αποτελεί τη φυσική τάξη πραγμάτων⁹⁸. Μένοντας συνεπής στις θέσεις του ιστορισμού, αναγνωρίζει ότι η πολιτική σοφία αποτελεί προϊόν συνήθειας που πηγάζει από το παρελθόν. Δεν αντιλαμβάνεται την ιστορική εμπειρία ως δυνατότητα συγκρότησης μιας στέρεας θεωρίας, η οποία θα μπορούσε να συμβάλει στη βελτίωση της ζωής της ανθρωπότητας⁹⁹. Το παρελθόν έχει δοκιμάσει και αποβάλλει ότι ήταν ανέφικτο ή περιττό, παρέχοντάς μας την εμπειρία για να αποφύγουμε τους πειραματισμούς¹⁰⁰.

Ο Μπερκ, περιγράφει τους *φιλοσόφους* ως ανώριμους ορθολογιστές που συνθηματολογούν ανεύθυνα περί των εννοιών της ελεύθερης βούλησης, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ελευθερίας. Ιδεών που είχαν ως αποτέλεσμα την ανατροπή της παλαιάς τάξης και την μέσω της αναρχίας της εγκαθίδρυση ενός νέου

⁹⁴ Sternhell, ό. π. σελ. 80.

⁹⁵ Ό. π. σελ. 272.

⁹⁶ Αγγελίδης, *Δικαιώματα*, ό. π. σελ. 128.

⁹⁷ Αγγελίδης, ό. π. σελ. 135.

⁹⁸ Sternhell, ό. π. σελ. 202.

⁹⁹ Αγγελίδης, ό. π. σελ. 120 -121.

¹⁰⁰ Arthur K. Rogers, «Burke's Social Philosophy» στο: *The American Journal of Sociology*, Vol. 18, No 1, (Jul., 1912), 51-76, σελ. 54.

δεσποτισμού¹⁰¹. Καταφέρεται, κυρίως, εναντίον του Ρουσσώ, τον οποίο θεωρεί ως έναν παράφρονα Σωκράτη¹⁰² και επί του οποίου προσωποποιεί την έννοια της κακότητας, της ποταπότητας, της φαυλότητας και της αλαζονείας, γιατί διατύπωσε μια περί κοινωνικής ισότητας θεωρία, καταφεύγοντας σε ένα επινοημένο φυσικό δίκαιο που αντίκειται στη χριστιανική πίστη. Τον θεωρεί πνευματικό καθοδηγητή των επαναστατών που εγκαθίδρυσαν, στη βάση των ιδεών του, μια εξουσία που θεμελιώνεται στην ανθρώπινη σύμβαση. Κυρίως όμως του προσάπτει την καταστροφή του ιπποτικού πνεύματος και των αριστοκρατικών προκαταλήψεων¹⁰³. Ο Μπερκ πιστεύει πως οι προκαταλήψεις είναι το θεμέλιο κάθε ευταξίας στην ανθρώπινη κοινωνία και ότι διασφαλίζουν τη συντήρηση της υφιστάμενης πολιτικής τάξης. Η αξιοπιστία των προκαταλήψεων είναι συναρτημένη από την παλαιότητά τους. Καθώς είναι ιστορικά προϊόντα, συμβολίζουν την πολιτισμική και πολιτική συνέχεια και μονιμότητα, αποτελούν δε οδηγό για το μέλλον. Επιπλέον επιβεβαιώνουν την ανωτερότητα της ιστορίας απέναντι στον Ορθό Λόγο, της οργανικής συλλογικότητας έναντι του ατόμου και των ιστορικά καθορισμένων προνομίων συγκριτικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα¹⁰⁴. Η οργισμένη κριτική του Μπερκ στον Ρουσσώ ουσιαστικά οφείλεται στην επαναστατικότητα της φιλοσοφίας του δεύτερου, η οποία αναιρεί την ιστοριστική παράδοση. Αμφισβητεί το ιστορικά καθορισμένο και το οργανικά συγκροτημένο, αντιπροτείνοντας την αποδοχή των γενικών αρχών του Διαφωτισμού και την εφαρμογή τους στην κοινωνία¹⁰⁵.

Κυρίαρχη θέση στην ιεραρχία των προκαταλήψεων, για τον Ουίγο¹⁰⁶ πολιτικό, κατέχει η Εκκλησία. Εντός των ορίων της το ανθρώπινο μετέχει του Θεού και το κράτος καθαγιάζεται μέσω της «κρατικής θρησκείας». Οι κατέχοντες την εξουσία λογοδοτούν στον ίδιο το Θεό, καθώς αυτός είναι ο θεμελιωτής της κοινωνίας. Αντίθετα, η λαϊκή κυριαρχία και η εκκοσμικευμένη πολιτική εξουσία που ευαγγελίζεται η Επανάσταση δεν λογοδοτεί παρά μόνο στο εγωιστικό ανθρώπινο

¹⁰¹Porter, ό. π. σελ. 51.

¹⁰²Manfred G. Schmidt, *Θεωρίες της Δημοκρατίας*, μετ. Ελ. Δεκαβάλλα, Σαββάλας, Αθήνα, 2004, σελ. 112.

¹⁰³ Sternhell, ό. π. σελ. 79.

¹⁰⁴ Sternhell, ό. π. σελ. 100-101.

¹⁰⁵Ψυχοπαίδης, ό. π. σελ. 405.

¹⁰⁶ Ο Μπερκ ανήκε στο βρετανικό κοινοβούλιο στην παράταξη “ουίγων” «οι οποίοι, σε αντίθεση με τους “τόρυς”, ήσαν οι υπερασπιστές των δικαιωμάτων του κοινοβουλίου απέναντι στις αξιώσεις του αγγλικού θρόνου». Βλ. Κωνσταντάκοπουλος ό. π.

συμφέρον. Η νομιμοποίηση της εξουσίας, για τους διαφωτιστές και τους επαναστάτες, δεν ανάγεται πλέον σε αιώνιους, θεϊκούς νόμους, αλλά στην αυθαίρετη βούληση του ανθρώπου¹⁰⁷. Το παράδοξο είναι ότι χωρίς ο ίδιος να είναι καθολικός, υποστήριξε σθεναρά την παπική εκκλησία και τις μεταφυσικές της θέσεις. Σε αντίθεση με τους διαφωτιστές που απέρριπταν τις έμφυτες προδιαθέσεις και θεωρούσαν τον άνθρωπο διαμορφούμενο από τις κοινωνικές και εκπαιδευτικές συνθήκες, ο Μπερκ απέδιδε την κοινωνική θέση ενός εκάστου στη θεϊκή βούληση¹⁰⁸.

Ο Μπερκ, ουσιαστικά, ακολουθεί με συνέπεια την ταξική και σχολαστική παράδοση. Δεν υποστηρίζει την αυθαίρετη εξουσία του μονάρχη, ούτε τη θεϊκή επικύρωση της μοναρχικής διακυβέρνησης. Υπεραμύνεται μιας μοναρχίας εντός συγκεκριμένου νομικού κανονιστικού πλαισίου, που ελέγχεται και εξισορροπείται από την κληρονομική ιδιοκτησιακή αριστοκρατία¹⁰⁹. Ο ταξικός προσανατολισμός του Μπερκ είναι εμφανής και στη γλώσσα που χρησιμοποιεί. Αναφερόμενος στον Λουδοβίκο ΙΣΤ΄, τον παρουσιάζει λυρικά ως πατέρα που έσφαλε, ενώ τη Μαρία – Αντουανέτα την εικονογραφεί ως πρότυπο γυναίκας βγαλμένο από ιπποτικό μυθιστόρημα. Τη στιγμή που αγιογραφεί τον κλήρο και την αριστοκρατία, τον λαό τον περιγράφει ως «γυρουνίσιο πλήθος»¹¹⁰. Προβάλλει το επιχείρημα της μακροχρόνιας πολιτικής εμπειρίας που έχει η γαιοκτητική αριστοκρατία, προκειμένου να παρουσιάσει τη συγκεκριμένη τάξη ως φυσική ηγεμονική τάξη της Γαλλίας. Παραβλέπει ασφαλώς το γεγονός ότι οι ευγενείς μη υποχωρώντας στα μεταρρυθμιστικά αιτήματα, κυβερνούν αποκλειστικά προς δικό τους όφελος¹¹¹.

Επιχειρηματολογεί υπέρ της αναγκαιότητας της ύπαρξης αριστοκρατίας και της φυσικότητας της κοινωνικής ιεράρχησης και ανισότητας, υποστηρίζοντας ότι η ισότητα μεταξύ των ανθρώπων υπάρχει μόνο στην πρωτόγονη κατάσταση, ως πρωτογενής ισότητα. Έτσι βάζει και κατά του επαναστατικού φυσικού δικαίου που επικαλείται τη φυσική κατάσταση. Για τον αντιδιαφωτιστή πολιτικό, η ισότητα μεταξύ των ανθρώπων υφίσταται μόνο στο στάδιο πριν γίνουν άνθρωποι. Η ανισότητα δηλαδή, ενυπάρχει ως προδιάθεση στην ανθρώπινη φύση. Εξάλλου, ο

¹⁰⁷ Αγγελίδης, ό. π. σελ. 132-133.

¹⁰⁸ Weiss, ό. π. σελ. 27.

¹⁰⁹ Κονδύλης, ό. π. σελ. 270.

¹¹⁰ Butler Marilyn, «Edmund Burke: Reflections on the Revolution in France», στο *Burke, Paine, Godwin and the Revolution Controversy*, Cambridge University Press, Cambridge 2000, σελ. 34

¹¹¹ Weiss, ό. π. σελ. 22-23.

ιρλανδός πολιτικός φιλόσοφος, προκειμένου να επικυρώσει τη θεϊκή προέλευση της παραδοσιακής κοινωνίας, προβάλλει την ταξική κοινωνική ιεράρχηση ως το ανθρώπινο αντίστοιχο της θεϊκής κοσμικής – φυσικής τάξης. Η κοινωνική οργάνωση και το πολιτικό σώμα είναι μια τεχνική κατασκευή όπου κυριαρχεί ο Λόγος και εντός της οποίας ο άνθρωπος βρίσκει τη θέση του, δηλαδή τη φυσική του κατάσταση. Είναι εμφανής εδώ η αντίφαση της συντηρητικής θεωρίας που χρησιμοποιεί κατά το δοκούν τις έννοιες της φυσικής κατάστασης και του Λόγου. Όταν οι διαφωτιστές υπεραμύνονται των δικαιωμάτων της φύσης, οι συντηρητικοί συνηγορούν υπέρ της τεχνητής κατασκευής εξοβελίζοντας την επαναστατική ιδέα περί φύσης ως πρωτόγονη και βάρβαρη. Την ίδια στιγμή, όταν ο Διαφωτισμός προτάσσει τα δικαιώματα του Λόγου, οι αντιδιαφωτιστές επιχειρηματολογούν υπέρ της προτεραιότητας της φύσης¹¹².

Η περί κοινωνικού συμβολαίου αντίληψη του Μπερκ, εδράζεται σε αριστοτελικό-σχολαστικό υπόβαθρο και διαφοροποιείται σαφώς από τη διαφωτιστική, νεωτερική και ατομικιστική περί συμβολαίου θεωρία, εναντίον της οποίας στρέφει την πολεμική του. Προσπαθεί να αναιρέσει τη συμβολαιακή αντίληψη του Διαφωτισμού, αναπροσδιορίζοντας την έννοια του κοινωνικού συμβολαίου. Υιοθετώντας αρχικά την έννοια του συμβολαίου, την απογυμνώνει από τα βουλευσιαρχικά, ατομικιστικά και ορθολογικά τυπικά στοιχεία της και αναχαράζει το περίγραμμά της πάνω στο σχήμα της παράδοσης. Το κοινωνικό συμβόλαιο δεν είναι αποτέλεσμα διαβουλεύσεων μιας γενιάς, αλλά καρπός μακροχρόνιας ιστορικής διαδικασίας. Δεν αφορά μόνο τους ζώντες αλλά επιπλέον τους τεθνεώτες και τους αγέννητους, στοχεύει υψηλούς ηθικούς στόχους και εδράζεται στη θεία τάξη. Επί της ουσίας μιλάμε για την κατεστημένη τάξη πραγμάτων που έχει νομιμοποιηθεί ιστορικά ανεξαρτήτως της βουλήσεων των μεμονωμένων ατόμων. Ωστόσο, παραμένει ασαφές εάν ο Μπερκ κάνει λόγο για ιδρυτικό της κοινωνίας συμβόλαιο ή για συμβόλαιο που αφορά μόνο τη μορφή της εξουσιαστικής κυριαρχίας¹¹³. Αυτό όμως που είναι δεδομένο αναφορικά με την αντίληψή του περί συμβολαίου, είναι ότι μιλάει για ένα συμβόλαιο αμετάκλητο και όχι αναθεωρήσιμο όπως αυτό της θεωρίας του Λοκ. Ένα συμβόλαιο ακατάλυτο, υπερβατικό και αιώνιο επί του οποίου εδράζει τη βασική για

¹¹² Κονδύλης, ό. π. σελ. 301, 377.

¹¹³ Ο. π. σελ. 308-309.

τη θεωρία του ιδέα της χρησικτησίας, η νομιμότητα της οποίας βάσει του αστικού δικαίου θεμελιώνεται με την πάροδο του χρόνου, δηλαδή ιστορικά. Ακόμα και το Αγγλικό πολίτευμα, κατά τον Μπερκ, είναι αποτέλεσμα της χρησικτησίας και η νομιμοποίηση της εξουσίας του εδραιώνεται αποκλειστικά στην ιστορικότητά του¹¹⁴. Κατά τον Sternhell, ο Μπερκ χρησιμοποιεί τον όρο «συμβόλαιο» προκειμένου να τον καταστήσει κενό περιεχομένου¹¹⁵.

Η χρήση της έννοιας του Λόγου από τον Μπερκ είναι διττή. Ο νοησιαρχικά νοούμενος Λόγος, δηλαδή αυτός του Διαφωτισμού και της Επανάστασης, θεωρείται αιτία ρήξης με τη φυσική τάξη πραγμάτων που καθιέρωσε τις προεπαναστατικά νομοκατεστημένες τάξεις. Αντίθετα, ο αντινοησιαρχικά νοούμενος Λόγος, που ταυτίζεται με τη σοφία και εκφράζεται μέσω της θρησκείας, συνιστά το θεμέλιο της κοινωνίας. Ο νοησιαρχικός Λόγος καταλήγει στον αθεϊσμό που απορρίπτει τη μεγαλύτερη των προκαταλήψεων, τη θρησκεία, η οποία είναι αποτέλεσμα του αντινοησιαρχικού Λόγου¹¹⁶. Ας θυμηθούμε τη μέγιστη σημασία που δίνει ο Μπερκ στις προκαταλήψεις και τη θρησκεία. Θεωρεί τη δεύτερη ως πηγή κάθε καλού, αγαθού και παρηγοριάς - εκτός από σημείο έδρασης της πολιτικής κοινωνίας - ενώ στις προκαταλήψεις αναγνωρίζει τον δεσμευτικό παράγοντα που τροχοδρομεί τον άνθρωπο προς την αρετή - την οποία και μετατρέπει σε συνήθεια - και τον απαλλάσσει από το βάρος των αποφάσεων αναφορικά με την ίδια τη ζωή του¹¹⁷. Ακόμα κι αν η προκατάληψη είναι αδικαιολόγητη, είναι καλύτερη από την αβεβαιότητα, την ανθρώπινη αυτοτέλεια και τον ορθό Λόγο¹¹⁸. Τελικά, ο Μπερκ αποδέχεται τον ορθό Λόγο όταν αυτός συνάδει με την ιστορία και την εμπειρία, όταν δηλαδή επικυρώνει τη καθεστηκυία τάξη. Δεν του αναγνωρίζει παρεμβατικό ρόλο στην ιστορία καθώς θεωρεί την ιστορική αλλαγή ως μακροχρόνια και αργή διαδικασία, δύσκολα αντιληπτή από τον άνθρωπο. Σε τελική ανάλυση, στην αντιδιαφωτιστική οπτική του Μπερκ η προκατάληψη λαμβάνει τη θέση του Λόγου, υποκαθιστώντας τον¹¹⁹.

¹¹⁴ Sternhell, ό. π. σελ. 141, 266, 289.

¹¹⁵ Ο. π. σελ. 237.

¹¹⁶ Ο. π. σελ. 381-382.

¹¹⁷ Burke, ό. π. σελ. 132, 135.

¹¹⁸ Sternhell, ό. π. σελ. 162,

¹¹⁹ Ο. π. σελ. 202, 267.

Ο Ιρλανδός πολιτικός, παίρνει θέση και στην στερεοτυπική συντηρητική αντιπαράθεση μεταξύ αφηρημένου και συγκεκριμένου. Το αφηρημένο είναι επινόηση του Λόγου (με την αρνητική του σημασία), κείται εκτός πραγματικότητας και δημιουργεί εκ του μηδενός προϊόντα σκέψης που αμφισβητούν την υφιστάμενη κατάσταση. Ο Μπερκ επιχειρηματολογεί κατά των αφηρημένων κατασκευών, υπό το πρίσμα του συντηρητικού κανονιστικού ιστορισμού. Πιστεύει ότι θεωρία και πράξη είναι αδιαίρετες και απορρίπτει την αυτονόμηση της θεωρίας. Αναγνωρίζει ωστόσο ότι οι γενικές ιδέες και αρχές είναι απαραίτητα στοιχεία για τη δημιουργία σταθερών κανόνων¹²⁰. Όπως όμως επισημαίνει ο Σταύρος Κωνσταντακόπουλος, «ο Μπερκ, επικαλούμενος γενικόλογα την παράδοση ή την ιστορία, δεν κατορθώνει να διαφύγει από το πεδίο του αφηρημένου, το οποίο με τόση σφοδρότητα καταγγέλλει, εφόσον ο σεβασμός της παράδοσης ή τα πρωτεία της ιστορίας είναι και αυτά αφηρημένες αρχές»¹²¹.

Joseph de Maistre, *Κατά της Γαλλικής Επαναστάσεως*.

«...άνθρωποι χωρίς γνώσεις και αξία οδήγησαν πολύ καλά αυτό που ονόμαζαν επαναστατικό *άρμα*, τόλμησαν να κάνουν τα πάντα χωρίς να φοβηθούν την αντεπανάσταση, προχώρησαν πάντα μπροστά, χωρίς ποτέ να κοιτάζουν πίσω, και όλα τους πήγαιναν καλά γιατί ήταν απλά όργανα στα χέρια μιας δύναμης που γνώριζε περισσότερα από αυτούς. [...] δεν είναι οι άνθρωποι που οδηγούν την επανάσταση, αλλά η επανάσταση που χρησιμοποιεί τους ανθρώπους»¹²².

Joseph de Maistre

¹²⁰ Κονδύλης, ό. π. σελ. 389.

¹²¹ Κωνσταντακόπουλος, ό. π.

¹²² Ζοζέφ ντε Μεστρ, *Κατά της Γαλλικής Επαναστάσεως*, μετ. Τάκης Αθανασόπουλος, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σελ. 163-165.

Αν ο Μπερκ εκπροσωπεί τη συντηρητική τάση της αντιδιαφωτιστικής κριτικής στα προτάγματα της Γαλλικής Επανάστασης, ο Ζοζέφ ντε Μαιστρ εκφράζει την αντιδραστική πλευρά. Το έργο με το οποίο εκφέρει τα επιχειρήματα της πολεμικής του εναντίον του Διαφωτισμού είναι το *Κατά της Γαλλικής Επαναστάσεως*. Αποτελείται από κείμενα γραμμένα από το 1793, λίγο πριν την έναρξη της περιόδου της Τρομοκρατίας, έως το 1798, την προηγούμενη χρονιά της ανόδου του Ναπολέοντα στην εξουσία. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, ο ντε Μαιστρ είναι ολοκληρωτικά αντίθετος με το ορθολογικό πνεύμα της νεωτερικότητας, στο οποίο αντιπαραθέτει την άποψη περί θεοκρατικής θεμελίωσης της πολιτικής κοινωνίας, επιδιώκοντας ουσιαστικά την παλινόρθωση της προεπαναστατικής ηθικής και πολιτικής τάξης¹²³.

Στο πρώτο μέρος, σε μια ανοιχτή επιστολή προς τους συμπατριώτες του, της Σαβοΐας, προσπαθεί να αποτρέψει την επέκταση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης και αναπτύσσει τις θέσεις του περί πολιτικής και κοινωνίας. Βαθεία παραδοσιοκράτης απεχθάνεται τις μεταρρυθμίσεις, τις καινοτομίες και τον Ορθό Λόγο¹²⁴. Για τον ντε Μαιστρ η φωνή της λογικής δεν έχει καμία σχέση με το ορθολογικό νεωτεριστικό πνεύμα το οποίο θεωρεί ασθένεια του αιώνα¹²⁵. Για τον ίδιο, ο άνθρωπος έχει ανάγκη από προκαταλήψεις, από πρακτικούς κανόνες και η άρνηση της αυτονομίας του ατόμου είναι ο επιβεβλημένος μονόδρομος για τη σωστή λειτουργία του κράτους και την κοινωνική ευημερία¹²⁶. Φορείς της κοινωνικής συνοχής αποτελούν αφενός η πειθαρχία, που είναι σε θέση να σταματήσει την επεκτατική πορεία του ανθρώπου, αφετέρου «οι παραδόσεις, που μετατρέπουν το νόμο σε συνήθεια και την υπακοή σε ένστικτο»¹²⁷.

Συνηγορεί υπέρ της αναγκαιότητας του ταξικού διαχωρισμού, θεωρώντας την ισότητα όχι μόνο ανέφικτη και γελοία αλλά και χωρίς ιστορικό προηγούμενο¹²⁸. Η αριστοκρατία αποτελεί τον συνδετικό ιστό μεταξύ μονάρχη και λαού. Η διασπορά της

¹²³ Jean Zaganianaris, «Réflexions sur une 'intimité': Joseph de Maistre et Carl Schmitt», *L'Homme et la société*, Vol. 2, No. 140-141, Avril - Septembre 2001, σελ. 162.

¹²⁴ Ντε Μαιστρ, ό. π., σελ. 9.

¹²⁵ Ό. π. σελ. 67.

¹²⁶ Ό. π. σελ. 16.

¹²⁷ Ό. π. σελ. 9.

¹²⁸ Ό. π. σελ. 15, 89.

εντός του κοινωνικού σώματος ενοποιεί τις τάξεις, συντηρεί την υφιστάμενη κατάσταση και ισχυροποιεί το μοναρχικό πνεύμα, η δε αξία της εδραιώνεται από την ιστορικότητά της¹²⁹. Αναγνωρίζει τη δυσκολία του να προοδεύσει κάποιος αν στερείται κληρονομικών προνομίων και το θεωρεί σωστό, καθώς έτσι η ευγένεια εξακολουθεί να έχει τα πρωτεία έναντι του πλούτου¹³⁰. Ομοίως υπεραμύνεται της χρηστότητας του κλήρου, ο οποίος καθοσιώνεται επιπλέον με τη προσχώρηση στα ανώτατα ιερατικά αξιώματα εκπροσώπων της τάξης των ευγενών. Ο κλήρος, κατά τον ντε Μαιστρ, συντηρεί τα κατεστημένα ήθη και προάγει την αγαθοεργία¹³¹. Ο λαός είναι άβουλος και ανώριμος και πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν παιδί, καθώς εξ αρχής ο παραδοσιοκράτης στοχαστής μεταφέρει την οικιακή πατριαρχική δομή στο επίπεδο της πολιτείας¹³².

Αναφερόμενος στη δικαιοσύνη και το δίκαιο ο ντε Μαιστρ εκφράζει τη θέση του επιγραμματικά και απόλυτα, υποστηρίζοντας ότι «δικαιοσύνη είναι η αγαθοεργία των βασιλέων»¹³³. Σχετικά με την έννοια του δικαίου και της πολιτικής φιλοσοφίας, ο ντε Μαιστρ θεωρεί καλούς τους νομοθέτες που ενεργούν με το ένστικτο και την παρόρμηση, καλώντας το λαό να ακολουθεί «το αλάνθαστο ένστικτο της συνείδησής του»¹³⁴. Εξάλλου, η αλήθεια βρίσκεται έξω από τον άνθρωπο, στους φυσικούς νόμους και όχι στην ορθολογικότητα. Η υποδεέστερη ανθρώπινη βούληση μπορεί να δημιουργήσει μόνο νομιμοφροσύνη. Όπως λέει χαρακτηριστικά: «Οι ενωμένες βουλήσεις διαμορφώνουν τον κανονισμό και όχι το νόμο»¹³⁵. Δηλαδή, το θείο δίκαιο δεν μπορεί να τεθεί εκτός ισχύος, γιατί η ανθρώπινη βούληση δεν ορίζει νόμο, αλλά μόνο διαμορφώνει κανονισμούς. Οι νομοθέτες απλά συλλέγουν και βάζουν σε τάξη τα προϋπάρχοντα ήθη υπό μορφή εντολών και απαγορεύσεων.¹³⁶ Σε αντίθεση με το θεϊκό δίκαιο που είναι πλήρες και αλάνθαστο, ο ντε Μαιστρ - συνάδοντας με τον Μπερκ - χαρακτηρίζει τα συντάγματα σαν παιδαριώδη και σχολαστικά συστήματα. Αρκεί η ανεπάρκεια ενός και μόνο σημείου αυτού, για να αποδείξει τη σαθρότητα

¹²⁹ Ο. π. σελ. 19, 23.

¹³⁰ Ο. π. σελ. 25.

¹³¹ Ο. π. σελ. 14.

¹³² Ο. π. σελ. 9, 45.

¹³³ Ο. π. σελ. 60.

¹³⁴ Κονδύλης, ό.π., σ. 382.

¹³⁵ Ο. π. σελ. 249.

¹³⁶ Ο. π. σελ. 247-248.

ολόκληρου του συνταγματικού οικοδομήματος¹³⁷. Οι δύο στοχαστές αποφαινόμενοι ότι το υφιστάμενο έγγραφο δίκαιο επί της ουσίας είναι αυτό που επικυρώνεται από το συνταγματικό νόμο. Ο ντε Μαιστρ γράφει χαρακτηριστικά: «η ουσία ενός συνταγματικού νόμου είναι ότι κανείς δεν έχει δικαίωμα να τον καταργήσει»¹³⁸. Θιασώτης του άρθρου δικαίου, χαιρετίζει την εφαρμογή του στο αγγλικό σύστημα, τη μακροβιότητα του οποίου αποδίδει στο ότι υποτάσσει τη θεωρία στα διδάγματα της εμπειρίας, κάτι που μπορεί να γίνει επειδή το δίκαιο αυτό δεν είναι γραπτό. Ωστόσο, κατανοεί, πως ακόμα και το βρετανικό σύστημα δύσκολα θα μπορούσε να μεταφερθεί αλλού, αφού «ακόμα και οι καλύτεροι νόμοι είναι σαν τα φυτά. Χρειάζονται πολλά χρόνια για να μπορέσουν να ανεχθούν τη μεταφύτευση σε άλλα κλίματα»¹³⁹. Ο συντηρητικός στοχαστής καταλήγει στην αναγκαιότητα της συνεχούς ύπαρξης του δήμιου, ο οποίος είναι ο ενοποιητικός αρμός της κοινωνίας, αφού απαλλάσσει από αυτήν όσους παραβιάζουν τη συλλογική συνείδηση¹⁴⁰. Ο δήμιος είναι ο προσωποποιημένος τρόμος. Και για το διανοητή, ο τρόμος έχοντας μεγαλειώδη δύναμη και απέραντη εξουσία, αποτελεί τον συνδετικό δεσμό της κοινωνίας. Αν βγάλεις τον τρόπο από την κοινωνία, ο κόσμος θα μετατραπεί σε χάος¹⁴¹. Επίσης, πιστεύει ότι αν δεν υπήρχαν οι κυρώσεις και οι τιμωρίες, ο άνθρωπος θα καταφερόταν ενάντια στο συνάνθρωπό του.

Στη συνέχεια, προτρέπει τους συμπατριώτες του να απορρίψουν τις ιδέες του Διαφωτισμού που παίρνουν σάρκα και οστά στη Γαλλία. Δεν είναι όλοι οι άνθρωποι για το ίδιο πολίτευμα, αλλά και να ήταν, σίγουρα αυτό δεν είναι η δημοκρατία. Εγκωμιάζει το μοναρχικό πολίτευμα ως το ειρηνικότερο, ασφαλέστερο και ανθεκτικότερο που μπορεί να υπάρξει, αλλά και αυτό με τα λιγότερα προβλήματα¹⁴². Και προς επίρρωση αυτού στρέφεται πάλι στο ιστορικό παράδειγμα, επικαλούμενος πολιτικούς και διανοητές «από την εποχή του Αριστοτέλη ως τον Μοντεσκιέ»¹⁴³. Επιπλέον, η ιστορική εμπειρία έχει καταδείξει ότι η ισότητα μεταξύ των ανθρώπων

¹³⁷ Burke, *Στοχασμοί*, ό. π. σελ. 273.

¹³⁸ Sternhell, ό. π., σελ. 249.

¹³⁹ Ντε Μεστρ, ό. π., σελ. 76.

¹⁴⁰ Isaiah Berlin, «Two enemies of the enlightenment, 'The second Onslaught: Joseph de Maistre and Open Obscurantism'» (1965), αδημοσίευτη διάλεξη, στον ιστότοπο Isaiah Berlin Virtual Library: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/nachlass/maistre.pdf>, (τελευταία επίσκεψη 01.07.2015), σελ. 6.

¹⁴¹ Ό. π. σελ. 19.

¹⁴² Ντε Μεστρ, ό. π. σελ. 90, 92.

¹⁴³ Ό. π. σελ. 85.

είναι ανέφικτη και η αναγκαιότητα της κληρονομικής αριστοκρατίας αναπόδραστη¹⁴⁴. Αντιπαραθέτει τη μοναρχία στη δημοκρατία, για την οποία αποφαινεται ότι είναι βραχύβια επειδή στηρίζεται σε συναισθήματα και πρακτικές που δεν είναι φυσικές για τον άνθρωπο. Γι αυτό τον λόγο πρέπει να τεθούν στο περιθώριο οι θεωρίες που έρχονται από τη Γαλλία, γιατί είναι παράλογες, ανήθικες και οδηγούν στον όλεθρο. Προέρχονται από το καθίζημα ενός έθνους, «από ανθρώπους χωρίς περιουσία, χωρίς τιμή, χωρίς θρησκεία, χωρίς ηθική...»¹⁴⁵, δηλαδή χωρίς τις παραδοσιακές αξίες της άρχουσας τάξης του παλαιού κόσμου.

Στο δεύτερο μέρος του έργου, ο συγγραφέας περιγράφει τα έθνη ως οργανικές ενότητες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και συγκεκριμένη αποστολή. Στέκεται στην επιρροή που ασκεί διαχρονικά η γαλλική κουλτούρα στην κοινή γνώμη της υπόλοιπης Ευρώπης, καθώς αυτό που φοβάται είναι η εξάπλωση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης¹⁴⁶. Οι τελευταίες αποτελούν, σύμφωνα με τον υπερασπιστή της εκκλησίας και του θρόνου, το αποτέλεσμα μιας συνομοσίας που εξύφαναν στη Γαλλία, από τις αρχές του αιώνα, οι άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών ενάντια στα δημόσια ήθη και οδήγησαν στην εξουσία ανθρώπους που για το μόνο που διακρίνονται είναι η βαρβαρότητά τους¹⁴⁷. Συνεχίζοντας τον λίβελο κατά των ηγετών της Επανάστασης, αλλά και των οπαδών της Γαλλικής Δημοκρατίας, στρέφεται εναντίον των χαρακτηριστικότερων εκφάνσεων του Διαφωτισμού, ερχόμενος σε μετωπική αντιπαράθεση με τα προτάγματα της Γαλλικής Επανάστασης. Υποστηρίζει ότι αυτή αποτελεί έργο ανθρώπων «με κεφάλια χαλασμένα από αναγνώσματα του συρμού, γεμάτα θεωρίες σχολιαρόπαιδων»¹⁴⁸, χωρίς ηθική, ταλέντο και φιλοπατρία. Συλλήβδην θεωρεί τους οπαδούς της Επανάστασης ψεύτες, χρεωκοπημένους, ανήθικους και σίγουρα άθεους.

Καθώς διακηρύττει ότι «τα δύο πιο δύσμορφα προϊόντα του ανθρώπινου πνεύματος είναι η Εγκυκλοπαίδεια και το γαλλικό Σύνταγμα»¹⁴⁹, επόμενος στόχος του είναι η ίδια η δημοκρατία και καταλήγει σε απόρριψη κάθε έννοιάς της. Ανατρέχοντας πάλι στο ιστορικό παράδειγμα, παρουσιάζει τις αρχαίες ελληνικές

¹⁴⁴ Ο. π. σελ. 89.

¹⁴⁵ Ο. π. σελ. 86.

¹⁴⁶ Ο. π. σελ. 105, 113.

¹⁴⁷ Ο. π. σελ. 119, 123.

¹⁴⁸ Ο. π. σελ. 139.

¹⁴⁹ Ο. π. σελ. 140-141.

δημοκρατίες ως μεμονωμένα παραδείγματα που αποτελούν πολιτικές ανωμαλίες και παρόλο που δεν αμφισβητεί την «ανώτερη ευφυΐα και εκπληκτική ευθυκρισία» των Αθηναίων του χρυσού αιώνα, αμφισβητεί την ικανότητα αυτοκυβέρνησης. Απεναντίας εξαίρει το πολίτευμα που εγκαθίδρυσε ο Λυκούργος στη Σπάρτη¹⁵⁰. Ακόμα κι αν ήταν εφικτό ένα δημοκρατικό καθεστώς, απαραίτητη προϋπόθεση θα ήταν η αρετή των ηγητόρων, χαρακτηριστικό που ο ντε Μαιστρ όχι μόνο δεν αναγνωρίζει στους οπαδούς της γαλλικής Δημοκρατίας, αλλά απεναντίας τους περιγράφει ως κοινωνικά καθιζήματα¹⁵¹. Επιπροσθέτως, εκφέρει την άποψη ότι ποτέ κανένας λαός δε συγκρότησε πολιτικό σώμα μέσω συνελεύσεων¹⁵². Η μοναδική νομιμοποίηση κάθε εξουσίας, κατά τον ντε Μαιστρ, πηγάζει αποκλειστικά από τη Θεϊκή Βούληση και όχι από την ανθρώπινη. Τέλος, η δημοκρατία στερείται του μεγαλείου που διαθέτει η μοναρχία και η εξουσία της είναι αφηρημένη, στηριζόμενη αποκλειστικά στην ηθική της ύπαρξη. Η μοναρχία παραχωρεί δικαιώματα και διακρίσεις, η δημοκρατία τα αφαιρεί¹⁵³.

Το τρίτο και εκτενέστερο μέρος του αντιδραστικού πονήματος, ξεκινά εκφέροντας την άποψη ότι τελικά η Επανάσταση είναι αποτέλεσμα της Θεϊας Πρόνοιας, προκειμένου μέσω της τιμωρίας να φτάσει στην αναγέννηση. Οι πρωτεργάτες της Επανάστασης δεν μπόρεσαν να την ελέγξουν. Τη χρονική στιγμή κατά την οποία ο ντε Μαιστρ εκθέτει τους στοχασμούς του, οι Μαρά, Δαντόν, Σαιν Ζιστ, Ροβεσπιέρος, αλλά και οι Μπαγί, Τουρέ, Οσελέν και πολλοί ακόμα επαναστάτες και μέλη της Συντακτικής, είναι ήδη νεκροί κυρίως μετά την 9^η Θερμιδोर, κατά την οποία «μερικοί κακούργοι εξόντωσαν μερικούς κακούργους»¹⁵⁴. Όσοι στράφηκαν κατά της θρησκείας και της ιδιοκτησίας, όσοι θέλησαν και επιδοκίμασαν την Επανάσταση έπεσαν θύματά της.¹⁵⁵ Η Επανάσταση ακολουθεί τη δική της πορεία συνθλίβοντας τους πρωταγωνιστές της και ο συγγραφέας, προκειμένου να αποδείξει το θείο σχέδιο, δεν κουράζεται να επαναλαμβάνει «ότι δεν είναι οι άνθρωποι που οδηγούν την επανάσταση, αλλά η επανάσταση που

¹⁵⁰ Ο. π. σελ. 128, 136.

¹⁵¹ Ο. π. σελ. 126-127

¹⁵² Ο. π. σελ. 140.

¹⁵³ Ο. π. σελ. 355-356.

¹⁵⁴ Ο. π. σελ. 316.

¹⁵⁵ Ο. π. σελ. 170.

χρησιμοποιεί τους ανθρώπους»¹⁵⁶. Οι «κακούργοι» που ηγούνται της Επανάστασης, «άνθρωποι χωρίς γνώσεις και αξία»¹⁵⁷, έδρασαν με τη θέλησή τους αλλά και καταναγκαστικά εξυπηρετώντας εν αγνοία τους το θεϊκό σχέδιο¹⁵⁸. Ακόμα και το μεγαλύτερο ανοσιούργημα, αυτό της θανάτωσης του βασιλιά, λειτουργεί ως εφαλτήριο για την παλινόρθωση της μοναρχίας.¹⁵⁹ Ομοίως και το δεύτερο θύμα της Επανάστασης, ο κλήρος, σημαντικότερο πλήγμα επί του οποίου υπήρξε η δήμευση της περιουσίας του, θα βγει ηθικά ενδυναμωμένος, καθώς δεν υπάρχει πλέον το ταπεινό κίνητρο του χρήματος προκειμένου να πυκνώσουν οι τάξεις του¹⁶⁰.

Ακολούθως διατείνεται ότι «ο πόλεμος είναι η φυσική κατάσταση του ανθρώπινου είδους»¹⁶¹, αναφερόμενος διεξοδικά στις μεγαλύτερες ανθρωποσφαγές από την αρχαιότητα έως τις ημέρες του. Παρουσιάζει τον κόσμο σαν ένα απέραντο σφαγείο, βρίσκοντας επιπλέον σε αυτή την κατάσταση θετικά στοιχεία. Η τρυφήλότητα της ειρήνης παράγει νωθρότητα και διαστροφές, σε αντίθεση με το αίμα του πολέμου που αναζωογονεί τον πολιτισμό και «είναι το λίπασμα για το φυτό που ονομάζουμε *μεγαλοφυΐα*»¹⁶². Συνδέοντας αυτά τα γεγονότα ακραίας αιματοχυσίας σε περιόδους υπερπληθυσμού με το θεϊκό σχέδιο, το οποίο δε στοχεύει στην «ανεξέλεγκτη βλάστηση» αλλά στην «καρποφορία», αναπόφευκτα μας έρχεται στο μυαλό η μαλθουσιανή θεωρία που διατυπώθηκε την ίδια περίοδο¹⁶³. Σε αυτό το φαινομενικά άσχετο με το υπόλοιπο πόνημα κεφάλαιο, διακρίνουμε την αφετηρία μιας γραμμής σκέψης που οδήγησε στη θανατολαγνεία του φασισμού κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα.

Το πρόβλημα με τους Διαφωτιστές, κατά τον ντε Μαιστρ, είναι ότι δεν αναγνωρίζουν τη βαρβαρότητα και τη βία της ανθρώπινης ύπαρξης. Βλέπουν το υποθετικό καλό, ενώ δεν βλέπουν το κακό που περιβάλλει την ανθρωπότητα.¹⁶⁴ Για τον ντε Μαιστρ, όμως, η φύση είναι ένα τεράστιο σφαγείο, όπου βασιλεύει η βία. Ο

¹⁵⁶ Ο. π. σελ. 165.

¹⁵⁷ Ο. π. σελ. 163.

¹⁵⁸ Ο. π. σελ. 157.

¹⁵⁹ Ο. π. σελ. 183, 185.

¹⁶⁰ Ο. π. σελ. 191.

¹⁶¹ Ο. π. σελ. 201.

¹⁶² Ο. π. σελ. 210, 212.

¹⁶³ Η εργασία του Μάλθους (Thomas Malthus 1776 – 1834) *Ένα Δοκίμιο για την Αρχή του Πληθυσμού*, δημοσιεύτηκε το 1798.

¹⁶⁴ Alberto Spektorowski, «Maistre, Donoso Cortes, and the legacy of Catholic Authoritarianism», *Journal of the History of Ideas*, Vol. 63, No. 2, April 2002, σ. 287.

άνθρωπος σκοτώνει για να φάει, για να ντυθεί, για να υπερασπιστεί τον εαυτό του ή από απλή παρόρμηση. Ο άνθρωπος σκοτώνει για να σκοτώσει.¹⁶⁵ Μετά το προπατορικό αμάρτημα είναι καταδικασμένος να ζει στη διαμάχη, τον πόλεμο και τον πόνο.¹⁶⁶ Το μόνο που διαφοροποιεί τον άνθρωπο από το ζωικό βασίλειο είναι η κοινή λογική. Η κοινή νόηση είναι χαρακτηριστικό όλων των ανθρώπων. Χωρίς αυτήν δεν θα ήμασταν άνθρωποι. Άρα, κατά τον ντε Μαιστρ, η κοινή λογική, η οποία δημιουργεί συμπεριφορικούς κανόνες βασιζόμενη σε υπερβατικές συνθήκες, έρχεται αντιμέτωπη με τον ορθό Λόγο, ο οποίος νοσηματοδοτείται ως σοφιστεία.¹⁶⁷ Η μόνη πρόοδος του ανθρώπου είναι να αναγνωρίσει τη μηδαμινότητά του. Αυταπατάται όταν πιστεύει πως είναι δημιουργός όλων όσων συμβαίνουν, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι παρά «το μυστήρι που νομίζει ότι είναι αρχιτέκτονας».¹⁶⁸

Η δημοκρατία, κατά τον ντε Μαιστρ, είναι κάτι το ανέφικτο για ένα μεγάλο αδιαίρετο έθνος. Αν ήταν δυνατό να υπάρξει θα είχε εμφανιστεί σε τόσους αιώνες ιστορίας. Η δημοκρατία στην Αμερική είναι ακόμα στα σπάργανα και δε διαθέτει το ιστορικό βάθος ώστε να αποτελέσει παράδειγμα¹⁶⁹. Παρότι «οι Αμερικάνοι οικοδόμησαν χωρίς να διαγράψουν τα πάντα»¹⁷⁰, ο ντε Μαιστρ πιστεύει ότι οι όποιες καινοτομίες του πολιτικού τους συστήματος αποτελούν και την αχίλλειο πτέρνα του, γι αυτό και οι θεσμοθετήσεις του δεν εμπνέουν εμπιστοσύνη αναφορικά με τη σταθερότητά του¹⁷¹. Το ζήτημα της αντιπροσώπευσης έχει λυθεί ήδη από το φεουδαρχικό σύστημα, μέσω των εξουσιοδοτημένων αντιπροσώπων και του θεσμού των ενόρκων¹⁷². Κρίνει απαραίτητη την ενδιάμεση εξουσία της γερουσίας, δηλαδή την τάξη των ευγενών, που λειτουργεί εξισορροπητικά ανάμεσα στη μοναρχία και την οχλοκρατία¹⁷³. Στη συνέχεια ο ντε Μαιστρ στέκεται στο ζήτημα της εκπροσώπησης στην Εθνοσυνέλευση, το οποίο είχε απασχολήσει και τον Μπερκ. Οι εκπρόσωποι δεν είναι άμεσα εντολοδόχοι του λαού και εκπροσωπούν όχι αυτούς που τους έστειλαν στη Συνέλευση, αλλά γενικά και αφηρημένα το Έθνος. Με αυτό τον

¹⁶⁵Berlin, ό. π. σελ. 6.

¹⁶⁶ Spektorowski, ό.π., σ. 286.

¹⁶⁷ 2 Richard Lebrun, «Joseph de Maistre, Cassandra of Science», *French Historical Studies*, Vol. 6, No. 2, Autumn 1969, σελ. 221.

¹⁶⁸Sternhell, ό. π. σελ. 246.

¹⁶⁹ Ντε Μεστρ, ό. π. σελ. 228.

¹⁷⁰ Ο. π. σελ. 288.

¹⁷¹ Ο. π.

¹⁷² Ο. π. σελ. 225.

¹⁷³ Ο. π. σελ. 224.

τρόπο τα δικαιώματα του λαού εκμηδενίζονται μέσω μιας καλά υπολογισμένης νομοθεσίας, που επιτρέπει στον λαό μόνο έμμεση πρόσβαση στην εξουσία και τον απομακρύνει από τη διακυβέρνηση. Επικαλείται ακόμα και την άποψη του Ρουσσώ, ο οποίος υποστήριζε ότι η εθνική βούληση δεν μπορεί να εκφραστεί μέσω αντιπροσώπων¹⁷⁴. Ενδιαφέρουσα επιχειρηματολογία για έναν διανοητή ακραία συντηρητικό, αν δεν τη χρησιμοποιούσε για να δείξει ότι ο λαός ξεγελάστηκε από την Γαλλική Επανάσταση και κατέληξε υπήκοος του Διευθυντηρίου και της Συνέλευσης¹⁷⁵. Η ελευθερία που υποσχέθηκαν οι επαναστάτες, δεν θα έρθει ποτέ. Δεν μπορεί να υπάρξει ελευθερία υπό τις συνθήκες διαφθοράς που επικρατούν και που καθιστούν την Επανάσταση μίσμα και ριζικά κακή¹⁷⁶. Είναι ένα καθεστώς που έχει εδραιωθεί στην ισχύ της βίας και γι αυτό δεν θα έχει διάρκεια¹⁷⁷.

Ακολούθως, εξετάζει τον αντιθρησκευτικό χαρακτήρα της Γαλλικής Επανάστασης στην οποία προσδίδει σατανικό χαρακτήρα. Στέκεται στην κινητοποίηση του λαού μέσω των θρησκευτικών εορτών, κάτι που δεν μπόρεσε να πετύχει η Επανάσταση με τις επετείους που καθιέρωσε¹⁷⁸. Ότι δεν βασίζεται σε μια θρησκευτική ιδέα είναι καταδικασμένο να χαθεί. Η αποθέωση των θεσμών είναι αυτή που τους προσδίδει κύρος και διάρκεια. Η ανθρώπινη λογική και η φιλοσοφία δρουν αποδιοργανωτικά για την κοινωνία και το έθνος, σε αντίθεση με τη θρησκεία που λειτουργεί ενοποιητικά. Διακρίνει έναν πόλεμο μέχρις εσχάτων μεταξύ του χριστιανισμού και της φιλοσοφίας και κατ' επέκταση μεταξύ της παράδοσης και της νεωτερικότητας¹⁷⁹. Η φιλοσοφία, επί της ουσίας δηλαδή τα προτάγματα του Διαφωτισμού, ακολουθούν αντίστροφη πορεία από τον χριστιανισμό, που κηρύχθηκε από αδαείς και ακολουθήθηκε από σοφούς¹⁸⁰. Με δεδομένη τη μακράιων επικράτηση αυτού που προέκυψε από τη συγκεκριμένη συνταγή, θεωρεί πως ό,τι ακολουθήσει άλλο δρόμο δεν θα μακροημερεύσει. Έτσι, στον ορθολογισμό και την επανάσταση της διανόησης, ο ντε Μαιστρ αντιπαραθέτει το θρησκευτικό πνεύμα που είναι σε θέση να καταπολεμήσει το πνεύμα της νεωτερικότητας¹⁸¹. Ο πόλεμος

¹⁷⁴ Ο. π. σελ. 230-231.

¹⁷⁵ Ο. π. σελ. 232.

¹⁷⁶ Ο. π. σελ. 233-234.

¹⁷⁷ Ο. π. σελ. 238.

¹⁷⁸ Ο. π. σελ. 250-251.

¹⁷⁹ Ο. π. σελ. 244, 252.

¹⁸⁰ Ο. π. σελ. 255.

¹⁸¹ Zaganiaris, ό. π. σελ. 162.

εναντίον της παραδοσιακής θρησκείας διέβρωσε «το αμμοκονίαμα που ένωνε τους ανθρώπους»¹⁸² και διέρρηξε κάθε ηθικό δεσμό. Το χάος και η βία που προκάλεσε η Επανάσταση αποτελούν παράβαση του θεϊκού δικαίου. Ως εκ τούτου, για τον ντε Μαιστρ είναι επιτακτική η ανάγκη να αντιστραφεί η πορεία του Διαφωτισμού, διότι η ελευθερία του λόγου και ο ατομικισμός είναι δυνάμεις που καταστρέφουν ολοσχερώς τον κοινωνικό ιστό.

Κλιμακώνοντας την επίθεσή του στη Γαλλική Επανάσταση, ο ντε Μαιστρ, δεν αφήνει στο απυρόβλητο τα πολιτικά συντάγματα. Αφού αποσαφηνίσει ότι τα δικαιώματα είναι δοσμένα από τον Θεό και ότι ο άνθρωπος μπορεί μόνο να τροποποιήσει και σε καμία περίπτωση να δημιουργήσει, όχι μόνο στο υλικό αλλά και στο ηθικό πεδίο¹⁸³, προβαίνει σε ανάλυση του τρόπου δημιουργίας των συνταγμάτων. Κατ' αρχάς, τα δικαιώματα που απορρέουν από τα συντάγματα είναι αυθύπαρκτα δικαιώματα που προϋπάρχουν ως αποτελέσματα των περιστάσεων, με τη διαμεσολάβηση πάντα της Θείας Βούλησης και δεν είναι ποτέ αποτελέσματα διαβούλευσης. Είναι παραχωρήσεις των ηγεμόνων και της αριστοκρατίας ως αποτέλεσμα της ειμαρμένης, αφού εμπλέκεται και η Θεία Πρόνοια και δεν είναι απόλυτα επιλογή του μονάρχη. Καλό είναι δε να μένουν άγραφα, αφενός για να μη τεθεί σε κίνδυνο η κρατική εξουσία, αφετέρου για να μην αποδυναμωθούν οι παραδοσιακοί θεσμοί¹⁸⁴. Ό,τι ήταν να εγκαθιδρυθεί έχει ήδη καθιερωθεί από την αρχαιότητα από άνδρες ευγενείς και θεϊκά εμπνευσμένους, που δεν χρησιμοποιούν λογικά επιχειρήματα, αλλά ακολουθούν την παρόρμηση και το ένστικτο. Με απλά λόγια «η πολιτική και η θρησκεία θεμελιώνονται μαζί»¹⁸⁵. Η ελευθερία είναι δωρεά των βασιλέων και οι νόμοι είναι προσαρμοσμένοι στα ήθη, τη γεωγραφική θέση, τη θρησκεία και άλλα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε λαού. Συνεπώς τα συντάγματα που γίνονται γενικά και αφηρημένα για τον άνθρωπο είναι κενές περιεχομένου πνευματικές ασκήσεις που δεν έχουν αντίκρισμα στην πραγματικότητα. Η έννοια *άνθρωπος*, για τον ντε Μαιστρ δεν υπάρχει στον κόσμο. Υπάρχουν Γάλλοι, Ιταλοί, Ρώσοι κ.λ.π. και οι νόμοι πρέπει να ταιριάζουν στις ιδιαιτερότητες κάθε έθνους. Έτσι,

¹⁸² Ντε Μαιστρ, ό. π. σελ. 258.

¹⁸³ Ό. π. σελ. 261.

¹⁸⁴ Ό. π. σελ. 262-263.

¹⁸⁵ Ό. π. σελ. 265.

εμμέσως στρέφεται και κατά των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αφού ο γενικός όρος *άνθρωπος* δεν έχει για τον διπλωμάτη από τη Σαβοΐα πραγματική υπόσταση¹⁸⁶.

Ακολούθως, ασκεί κριτική στην πληθώρα των νόμων που ψηφίζει η Εθνοσυνέλευση. Το πλήθος των νόμων δείχνει την απουσία πραγματικού νομοθέτη και την έλλειψη εθνικής συγκατάθεσης. Ο λαός συναινεί από απάθεια και φόβο¹⁸⁷. Η δημιουργία ενός συντάγματος, δηλαδή «το σύνολο των θεμελιωδών νόμων που αρμόζουν σε ένα έθνος», δεν μπορεί να είναι προϊόν της σύγχρονης υλιστικής φιλοσοφίας. Επιπλέον όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των εμπλεκομένων σε οποιοδήποτε έργο, τόσο πιο ευάλωτο είναι αυτό. Τα γραπτά συντάγματα, σε αντίθεση με τη μοναρχία, δεν έχουν θεϊκή νομιμοποίηση και περιορίζονται στο εξωτερικό πλαίσιο της ζωής. Επιπροσθέτως, οι νομοθέτες, σαν κάλπικοι αριστοκράτες, δεν έχουν ουσιαστικό κύρος στη συνείδηση του λαού¹⁸⁸. Η εξουσία, μετά την κατάργηση των κοινωνικών τάξεων, στηρίζεται αποκλειστικά στη δύναμη και δεν προέρχεται από τη θεϊκή απόλυτη αρχή που στόλιζε με τιμή τη μοναρχία¹⁸⁹. Προφανώς, η Γαλλία δεν χρειαζότανε το σύνταγμα της Επανάστασης, γιατί διέθετε ήδη το σύνταγμα που της άρμοζε και το οποίο ήταν ένας συγκερασμός ελευθερίας, εξουσίας, νόμων και γνώμων που έκανε τη χώρα να ξεχωρίζει. Ιδιαίτερο γνώρισμά του ήταν ο θεοκρατικός του χαρακτήρας που του χάρισε και τη μεγάλη του διάρκεια¹⁹⁰. Η εκκλησία και ο στρατός δεν συμμετείχαν στη δημόσια διοίκηση και ο βασιλιάς βασίλευε δια του νόμου. Οι δικαστές απένεμαν δικαιοσύνη στο όνομα του βασιλιά, αλλά ουσιαστικά ήταν ανεξάρτητοι από αυτόν, εξασφαλίζοντας την υπακοή στο νόμο και όχι στον άνθρωπο¹⁹¹. Επιχειρηματολογεί υπέρ της Παλινόρθωσης υποστηρίζοντας ότι τώρα που ο λαός υποφέρει από την αναρχία που επέβαλαν αυτοί που φοβούνται τον βασιλιά, δεν πρέπει να χάσει την δυνατότητα να κυβερνηθεί από ένα μονάρχη που οι δοκιμασίες των τελευταίων ετών τον διαμόρφωσαν έτσι ώστε να μπορεί να βασιλέψει με σοφία και να «επουλώσει τις πληγές της Γαλλίας»¹⁹².

¹⁸⁶ Ο. π. σελ. 265, 269-270.

¹⁸⁷ Ο. π. σελ. 275, 277.

¹⁸⁸ Ο. π. σελ. 280-281.

¹⁸⁹ Ο. π. σελ. 282.

¹⁹⁰ Ο. π. σελ. 294.

¹⁹¹ Ο. π. σελ. 295-298, 300-301.

¹⁹² Ο. π. σελ. 306, 314.

Στη συνέχεια ο ντε Μαιστρ θέτει το ζήτημα της αντεπανάστασης. Παρουσιάζει τον λαό ως απλό ενεργούμενο και παθητικό όργανο των γεγονότων που, σε τελική ανάλυση, τον αφορούν άμεσα¹⁹³. Όπως αποδέχθηκε τη Δημοκρατία, με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή παθητικά, θα επιστρέψει στη μοναρχία όταν μια δράκα αποφασισμένων πιστών του στέμματος επιχειρήσει την παλινόρθωση¹⁹⁴. Η δημοκρατία έχει στηριχθεί στον ενθουσιασμό και τον φανατισμό, δηλαδή σε συναισθηματικές καταστάσεις που γρήγορα παρέρχονται¹⁹⁵. Η Επανάσταση ανέτρεψε τη θρησκεία, προσέβαλε την ηθική, παραβίασε την ιδιοκτησία. Η παλινόρθωση της θρησκείας και της μοναρχίας θα επαναφέρουν την παλαιά τάξη χωρίς βία, καθώς οι θρησκευόμενοι μοναρχικοί από τη φύση τους δεν είναι ικανοί να διαπράξουν εγκλήματα παρόμοια με των αντιπάλων τους, ενώ παράλληλα ο βασιλιάς παρουσιάζεται εκ προοιμίου ως σύμβολο δικαιοσύνης και ευσπλαχνίας. Το μεταφυσικό στοιχείο που διαποτίζει τη σκέψη του ντε Μαιστρ είναι κι εδώ παρόν. Οι ύπατες εξουσίες είναι δοσμένες από τον Θεό και οι μάζες των ανθρώπων χρησιμοποιούνται σαν παθητικά ενεργούμενα της βούλησης Του¹⁹⁶. Όπως εξάλλου τονίζει, αυτοί που επιχειρούν να αποκαταστήσουν την τάξη έχουν μαζί τους τον Δημιουργό κάθε τάξης¹⁹⁷. Ακολουθώντας, επιχειρεί να ανατρέψει τα επιχειρήματα όσων υποστηρίζουν ότι πρέπει να αποφευχθεί η παλινόρθωση, προκειμένου να αποτραπούν τα δεινά μιας νέας επανάστασης. Παρομοιάζει την παλινόρθωση του μονάρχη ως την αποκατάσταση της υγείας ενός άρρωστου οργανισμού. Ο λαός δεν πρέπει να φοβάται, καθώς δεν τίθεται θέμα εκδίκησης επειδή η τάξη την αποκλείει, σε αντίθεση με την αναρχία που την απαιτεί¹⁹⁸. Επιπλέον, οι δημοκρατικοί θεσμοί δεν έχουν εδραιωθεί στη Γαλλία οπότε εύκολα θα ανατραπούν χωρίς να αφήσουν ίχνη, σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς θεσμούς της μοναρχίας που είναι βαθιά ριζωμένοι στη συνείδηση του λαού όπως το παλιό δέντρο στο χώμα¹⁹⁹. Η νομιμότητα του παλαιού καθεστώτος εξασφαλίζει την προστασία των νόμων και διατηρεί το δικαίωμα αμνηστίας, την έννοια της οποίας αφήνει ο ντε Μαιστρ να αιωρείται ως

¹⁹³ Ο. π. σελ. 329.

¹⁹⁴ Ο. π. σελ. 334.

¹⁹⁵ Ο. π. σελ. 330.

¹⁹⁶ Ο. π. σελ. 335.

¹⁹⁷ Ο. π. σελ. 342-244.

¹⁹⁸ Ο. π. σελ. 383.

¹⁹⁹ Ο. π. σελ. 350.

υπόσχεση προς όσους ανανήψουν στο παλαιό καθεστώς²⁰⁰. Τέλος, σύμφωνα με τον αντιδραστικό στοχαστή, κακώς η παλινόρθωση της μοναρχίας βαφτίζεται *αντεπανάσταση* εφόσον «δεν θα είναι μια *αντίθετη επανάσταση* αλλά το *αντίθετο της Επανάστασης*»²⁰¹.

Για το τέλος ο ντε Μαιστρ αφήνει την κριτική του στον προτεσταντισμό. Τη βία, την ανατροπή, την αταξία, την αναρχία, τον τρόμο που παρατηρεί, τα χρεώνει στον προτεσταντισμό, τη θρησκεία της εξατομίκευσης. Ο ντε Μαιστρ στέκεται στον αντίποδα όλων αυτών και προτείνει τον ενοποιητικό καθολικισμό. Ένα χριστιανισμό που στα μάτια του εκπροσωπεί την τάξη, τη σταθερότητα, την παράδοση και την εξουσία²⁰². Ήδη σε άλλο σημείο έχει αναφερθεί στον προτεσταντισμό, δια των προσώπων του Λούθηρου και του Καλβίνου, σαν «μια από τις μεγαλύτερες κατάρρες του ανθρώπινου είδους»²⁰³. Τώρα, κλιμακώνοντας την καταφορά του εναντίον του προτεσταντισμού, τον θεωρεί αφετηρία κάθε εξέγερσης στην Ευρώπη και επιπλέον πηγή διαφθοράς, αλαζονείας και αναρχίας που διαβρώνει κάθε εξουσία. Τον ορίζει δε ως «εξέγερση της ατομικής λογικής ενάντια στη συνολική λογική»²⁰⁴, ως πολιτική αίρεση που αντικαθιστά την υπακοή με τη συζήτηση²⁰⁵. Διαπιστώνει τη συνάφειά του με τον Ιακωβινισμό και τον θεωρεί ως τον *αβρακωτισμό* της θρησκείας²⁰⁶. Ο προτεσταντισμός αρνούμενος τη διαμεσολαβούμενη σχέση με το Θείο αναιρεί ουσιαστικά την εξουσία της εκκλησίας. Έτσι, αφενός διαρρηγνύει το εξουσιαστικό δίπολο εκκλησία – μοναρχία, που για τον αντιδραστικό από τη Σαβοΐα είναι αδιαχώριστο²⁰⁷, αφετέρου στοχεύει στη δημιουργία θεσμών που βασίζονται αποκλειστικά στις ανθρώπινες δυνάμεις και κατά συνέπεια δεν μπορούν να έχουν σταθερότητα και διάρκεια.

²⁰⁰ Ο. π. σελ. 368.

²⁰¹ Ο. π. σελ. 390.

²⁰² Mikkel Thorup, «‘A world without substance’: Carl Schmitt and the Counter-Enlightenment», στον ιστότοπο:

http://www.academia.edu/8283177/A_World_Without_Substance_Carl_Schmitt_and_the_Counter-Enlightenment, (τελευταία επίσκεψη 01.07.2015), σελ. 22.

²⁰³ Ντε Μαιστρ, ό. π. σελ. 208.

²⁰⁴ Ο. π. σελ. 436.

²⁰⁵ Ο. π. σελ. 438-439.

²⁰⁶ Ο. π. σελ. 466, 480.

²⁰⁷ Ο. π. σελ. 437.

Ο Joseph de Maistre και η θεϊκή νομιμοποίηση του Πολιτικού.

«Οι συντηρητικοί “θεοκράτες” και ιδιαίτερα ο Ζοζέφ ντε Μαιστρ (Joseph de Maistre), διακηρύσσοντας ότι επιθυμούν τη μεγαλύτερη δυνατή αρμονία και ενότητα στις κοινωνικές σχέσεις θεωρούν ότι ο ατομικισμός, γέννημα της Γαλλικής Επανάστασης και της θεωρίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, με το να ανάγει τα πάντα στον ορθό λόγο και στο ατομικό συμφέρον κονιορτοποιεί και, εν τέλει, καταλύει την ανθρώπινη κοινωνία που αποτελεί θεϊκό δημιούργημα»²⁰⁸.

Σταύρος Κωνσταντακόπουλος

Ο ντε Μαιστρ εναντιώνεται στη θεμελιωδέστερη αρχή του Διαφωτισμού επιχειρώντας να υπονομεύσει την έννοια του φυσικού δικαίου, ταυτίζοντάς την με την πρωτόγονη κατάσταση²⁰⁹. Κατανοούσε ότι με τις εξελίξεις που συντελέστηκαν κατά τη νεωτερικότητα, ήταν αναμενόμενη η υποχώρηση της παραδοσιακής οργανικότητας που εξασφάλιζε την κοινωνική συνοχή. Αυτή, έπρεπε με κάποιο τρόπο να υποκατασταθεί από κάτι άλλο που θα μπορούσε να εγγυηθεί τη σταθερότητα των κοινωνικών δεσμών, κυρίως αναφορικά με την πολιτική υπακοή. Για να επιτευχθεί αυτό, επιχειρεί την αποδόμηση της έννοιας του φυσικού όπως αυτή συγκροτείται

²⁰⁸Σταύρος Κωνσταντακόπουλος, «Ο Ατομικισμός στη Σκέψη του Alexis de Tocqueville», στο *Αξιολογικά*, τ. 7, Νοέμβριος 1994, σ.σ. 137-155, σελ. 143.

²⁰⁹Αγγελίδης, *Δικαιώματα* ό. π. σελ. 106.

μέσω του πνευματικού κινήματος του Διαφωτισμού κατά τη Νεωτερικότητα. Η αποδιάρθρωση του διαφωτιστικού προτάγματος επιχειρείται μέσω μιας προβληματικής, εντός των ορίων της οποίας η γη περιγράφεται, κατά το βιβλικό πρότυπο, ως «κοιλιάδα δακρύων» όπου επικρατεί η βία και η σύγκρουση. Κατά συνέπεια, ως επίλυση του προβλήματος ο ντε Μαιστρ προτάσσει την άποψη ότι η διασφάλιση των πολιτικών όρων της κοινωνίας επιτελείται από την αδιαμεσολάβητη βία του δήμιου²¹⁰. Σε αυτή εδράζεται η δύναμη της εξουσίας και από αυτή απορρέει η κοινωνική συνοχή²¹¹. Ουσιαστικά, για τον «θεοκράτη» διανοητή, η κοινωνική και πολιτική σταθερότητα συνέχεται με την παλινόρθωση της μοναρχίας και την αποκατάσταση της αριστοκρατίας²¹². Κυρίως, όμως, μέσω της διαμεσολαβούμενης από την εκκλησία επιρροής των μεταφυσικών δογμάτων της θρησκείας πάνω στον άνθρωπο. Προϋπόθεση της κοινωνίας θεωρεί τη σταθερότητα. Ο ανθρώπινος λόγος είναι το πλέον σαθρό στήριγμα για μια κοινωνία, γιατί η ανθρώπινη γνώμη μεταβάλλεται και δεν έχει διαχρονική αξία. Σταθερή βάση της κοινωνίας μπορεί να αποτελέσει μόνο κάτι που δεν αιτιολογείται και δεν αναλύεται. Ό,τι μπορεί να αιτιολογηθεί, στη συνέχεια αναλύεται και στο τέλος κονιορτοποιείται. Οτιδήποτε μπορεί να αναλυθεί χάνει τη δύναμη του μυστηρίου, γίνεται διάφανο, οικείο και περιπίπτει στην περιφρόνηση. Ο μόνος τρόπος εξασφάλισης μιας ακλόνητης εξουσίας είναι να καταστεί απρόσβλητη από τη λογική, κάτι που είναι εφικτό μόνο με τη συγκρότηση επί δομών σκοτεινών και τρομακτικών, ώστε οποιαδήποτε προσπάθεια προσέγγισής της να επισύρει φοβερές κυρώσεις. Κατά συνέπεια μόνο ο κλήρος μπόρεσε να δημιουργήσει κοινωνίες με διάρκεια, στις οποίες ο άνθρωπος πίστεψε τρομακτικούς μύθους που δεν άφηναν περιθώρια απορίας ή αμφισβήτησης υπό την απειλή της αμαρτίας²¹³.

Ο παραδοσιοκράτης στοχαστής, επιχείρησε να ακυρώσει το πνεύμα του διαφωτισμού στη βασική του αρχή. Στις αργιότερες θέσεις της εξιδανικευμένης περί ανθρώπινης φύσης θεωρίας, προτάσσει τον εμπειρισμό και την παρατήρηση. Στην ανθρώπινη ολοκλήρωση που επιτελείται μέσω της ελευθερίας και της προόδου,

²¹⁰ Αγγελίδης, Δικ... ό. π. σελ. 113.

²¹¹ Isaiah Berlin, *Το Σαθρό Υλικό του Ανθρώπου*, μετ. Γιώργος Μερτίκας, Κριτική, Αθήνα, 2004, σελ. 200.

²¹² Κωνσταντακόπουλος, *Ατομικισμός*, ό. π. σελ. 12.

²¹³ Berlin, «Two enemies» ό. π. σελ. 8

αντιπαραθέτει την παράδοση και την μέσω της πίστης σωτηρία. Αντιλαμβάνεται τη φύση του ανθρώπου ως διεφθαρμένη και ανίατα κακή, με αποτέλεσμα να παρουσιάζει ως αναπόφευκτη την αναγκαιότητα της κοινωνικής ιεράρχησης, της εξουσίας και την υποταγή σε αυτή. Θεωρεί την προκατάληψη πολύτιμο καρπό της μακροχρόνιας εμπειρίας και μαζί με την κυριαρχία του ενστίκτου και την τυφλή πίστη την αντιπαραθέτει στην επιστήμη. Αντιπαρέρχεται τις ιδέες της ειρήνης και της ισότητας, καθώς θεωρεί την έμφυτη ανισότητα και τη βίαιη ρήξη μεταξύ των επιμέρους ανθρώπινων συμφερόντων ως τη φυσική ανθρώπινη κατάσταση μετά την έκπτωση από τον βιβλικό παράδεισο. Η αίσθηση του προπατορικού αμαρτήματος, με ότι αυτό συνεπάγεται, κατατρέχει τον ντε Μαιστρ και αποτελεί συστατικό στοιχείο της σκέψης του²¹⁴.

Τα δικαιώματα του ανθρώπου, για τον ντε Μαιστρ, αποτελούν αφηρημένες οντότητες και δεν έχουν παραχωρηθεί από καμία εξουσία, ανθρώπινη ή θεϊκή²¹⁵. Στον Ρουσσώ, τον «άνθρωπο που ξεγελάστηκε περισσότερο από όλους στον κόσμο»²¹⁶ αντιπαραθέτει τον Αριστοτέλη, προσπαθώντας να τεκμηριώσει την πεποίθησή του ότι η ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι φυσική και ότι «ο άνθρωπος είναι πολύ κακός για να είναι ελεύθερος»²¹⁷. Παραβλέπει τη διάσταση που δίνει ο Ρουσσώ αναφορικά με τους όρους την αρχικής εξαπάτησης από την οποία προέκυψαν οι οικονομικές ανισότητες και ανάγει την ιδιοκτησιακή ανισότητα σε παγιωμένους ιστορικούς όρους²¹⁸.

Οι από τον Θεό εκχωρημένες εξουσίες του Πάπα και του Βασιλιά αποτελούν στυλοβάτες της πολιτικής θεωρίας του ντε Μαιστρ. Ο αντιδιαφωτιστής δομεί την πολιτική του θεωρία στη θέση ότι κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να επιβιώσει χωρίς την κοινωνία. Αλλά, επίσης, καμία κοινωνία δεν μπορεί να επιβιώσει χωρίς κάποιου είδους κυριαρχία. Αν και αρχικά υπήρξε φίλα προσκείμενος στο αγγλικό πολιτικό πρότυπο, εν τέλει δεν το υιοθέτησε ως πρόταση διακυβέρνησης²¹⁹. Η θέση του ντε Μαιστρ αναφορικά στο ζήτημα της κυριαρχίας, ορίζει το μεταίχμιο μεταξύ παραδοσιακής και σύγχρονης έννοιας περί κυριαρχικής εξουσίας. Η υπαγωγή της

²¹⁴ Berlin, *Το Σαθρό*, ό. π. σελ. 187-188, 197.

²¹⁵ Ο. π. σελ. 223.

²¹⁶ Ντε Μεστρ, ό. π. σελ. 245.

²¹⁷ Sternhell, ό. π. σελ. 246.

²¹⁸ Αγγελίδης, ό. π. σελ. 108.

²¹⁹ Κονδύλης, ό. π. σελ. 364.

απόλυτης εξουσίας σε συγκεκριμένο κανονιστικό πλαίσιο, περιορίζει τις αρμοδιότητές της εντός του συγκεκριμένου πλαισίου, το οποίο όμως οριοθετείται από τους θείους νόμους και κατά συνέπεια είναι απόλυτο. Πηγή των αποφάσεων δεν είναι η βούληση του κυρίαρχου αλλά η θεϊκή βούληση, όπως εκφράζεται μέσω των θεμελιωδών νόμων. Ο ευγενής από τη Σαβοΐα συνειδητά υιοθετεί μια προνοιακή εξήγηση της Ιστορίας. Επί της ουσίας, αδιαφορεί για το ποια μορφή πρέπει να έχει η επίγεια εξουσία, καθώς υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος πρέπει να δέχεται τα πράγματα όπως είναι, γιατί έτσι είναι δοσμένα από τον Θεό, ο οποίος, επενεργώντας μέσω της σοφίας Του, συντηρεί την υφισταμένη κοινωνική κατάσταση. Σε αυτό το πλαίσιο σκέψης, αντιλαμβάνεται τη Γαλλική Επανάσταση ως θεϊκό θαύμα. Η ρηζικέλευθη αυτή θέση, φαινομενικά μόνο αποτελεί αντινομία στη σκέψη του διανοητή, καθώς σπεύδει να την αιτιολογήσει. Η Επανάσταση είναι έργο του Θεού που έτσι τιμωρεί τους ανθρώπους επειδή ξέφυγαν από το πλαίσιο της χριστιανικής πίστης. Από τα παραπάνω, καθίσταται σαφές ότι ο ντε Μαιστρ είναι πρωτίστως θεωρητικός εκφραστής της θεϊκής νομιμότητας και παρεμπιπτόντως της μοναρχικής²²⁰. Επιπλέον, υπεραμυνόμενος της άποψης ότι τα πάντα υπόκεινται στο θεϊκό σχέδιο και ότι η Επανάσταση συγκαταλέγεται στα θεϊκά θαύματα, δεν χρειάζεται να καταφύγει, όπως ο Μπερκ σε φαιδρές θεωρίες συνομωσίας²²¹.

Θεωρώντας φυσικό τον ταξικό διαχωρισμό της κοινωνίας, τάσσεται υπέρ μιας μετριασμένης, από την τάξη των ευγενών, μοναρχική διακυβέρνηση, αφήνοντας έτσι χώρο στα κυριαρχικά δικαιώματα της αριστοκρατίας²²², που όπως και αυτά του μονάρχη είναι «*ριζικά δικαιώματα, δεν έχουν δημιουργό ούτε και ημερομηνία έναρξης*»²²³. Αντίθετα, τα δικαιώματα του λαού είναι απλά παραχωρήσεις του ηγεμόνα με ιστορική επικύρωση²²⁴. Κυριαρχία σημαίνει αλάθητο και το αλάθητο στηρίζεται στο Θεό. Γι' αυτό ο Πάπας και ο Βασιλιάς είναι οι Κύριοι της ανθρωπότητας, με τον πρώτο να εκπροσωπεί την ιδέα του αυτοελέγχου και το δεύτερο να αντιπροσωπεύει την ιδέα του εξαναγκασμού.²²⁵ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο,

²²⁰ Lefebvre, ό. π. σελ. 677.

²²¹ Weiss, *Συντηρητισμός*, ό. π. σελ. 67.

²²² Κονδύλης, ό. π. σελ. 259-260.

²²³ Ντε Μεστρ, ό. π. σελ. 263.

²²⁴ Ό. π.

²²⁵ Jan-Werner Muller, *Ένας Επικίνδυνος Νους, Η Επίδραση του Καρλ Σμιτ στον Ευρωπαϊκό Μεταπολεμικό Στοχασμό*, μτφρ. Α. Συριοπούλου, Πόλις Αθήνα, 2010, σ. 46.

η ισχύς των παραδοσιακών θεσμών οφείλει να είναι αδιαπραγμάτευτη. Η κατά ντε Μαιστρ έννοια της κυριαρχίας είναι ανορθολογικά δομημένη. Η εξουσία που ασκείται είναι βαθιά ριζωμένη μέσα στη σκοτεινή άλογη σφαίρα που κανείς δεν μπορεί να αγγίξει. Είναι τυφλή εξουσία και οφείλει να παραμείνει ως έχει²²⁶. Η υπακοή στην εξουσία νοείται ως υποταγή στην αυθεντία, γι αυτό και η αδιαμεσολάβητη θρησκευτικότητα του προτεσταντισμού εκλαμβάνεται ως απορρυθμιστικός και διαβρωτικός παράγοντας για την κοινωνική συνοχή²²⁷ και σαν εξέγερση ενάντια στην πνευματική κυριαρχία της Αγίας Έδρας²²⁸. Η ελέω Θεού μοναρχία βρίσκει τη νομιμοποίησή της στη θρησκεία, όπως εκφράζεται μέσα από το καθολικό δόγμα, με τον βασιλιά να κατέχει αδιαμφισβήτητη εξουσία και το αποκλειστικό δικαίωμα της απόφασης. Οποιαδήποτε άλλη προσέγγιση, για τον ντε Μαιστρ τίθεται εκτός συζήτησης. Ο καινοφανής λόγος για κοινωνικό συμβόλαιο και η ορθολογική νομιμοποίηση της πολιτικής αρχής οδηγεί νομοτελειακά στην απώλεια κοινωνικής συνοχής και σταθερότητας.

Η θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου σαν βάση της κοινωνίας, για τον ντε Μαιστρ, στερείται λογικής βάσης. Η κοινωνία προϋπάρχει του συμβολαίου και ενοποιείται από ενσυνείδητες κοινωνικές συμβάσεις που ανάγονται στο απώτατο παρελθόν. Δεν αποτελεί τεχνητή κατασκευή με στόχο την εξυπηρέτηση του προσωπικού συμφέροντος και την ατομική ευτυχία²²⁹. Τα άγραφα δικαιώματα υπερέχουν οποιουδήποτε συντάγματος, γιατί είναι αποτέλεσμα θεσμών με ρίζες στο παρελθόν και θεϊκή νομιμοποίηση. Με αυτό το σκεπτικό, αυτονόητα μοναδικός νομοθέτης πρέπει να είναι ο πάπας, ο οποίος νομιμοποιεί κάθε πνευματική και κοσμική εξουσία²³⁰. Η νομιμοποίηση προέρχεται από τη θεϊκή βούληση και το θείο δίκαιο είναι ισχυρότερο από την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και το κανονιστικό πλαίσιο του φυσικού δικαίου, όπου στηρίχθηκαν οι νόμοι της Εθνοσυνέλευσης. Η από Θεού νομιμοποίηση αντιπαραβάλλεται στη δημιουργημένη από την ανθρώπινη βούληση για νομιμότητα και την καθιστά ήσσονος σημασίας. Το εθιμικό δίκαιο και ο άγραφος *τρόπος* υπερέχει της γραπτής νομοθεσίας²³¹. Επιπλέον, θεωρεί ότι οι καλοί

²²⁶ Berlin, «Two enemies», ό.π., σελ. 20.

²²⁷ Ντε Μεστρ, ό. π. σελ. 475.

²²⁸ Sternhell, ό. π. σελ. 336.

²²⁹ Berlin, ό. π. σελ. 238-239.

²³⁰ Berlin, ό. π. σελ. 266-267.

²³¹ Κονδύλης, ό. π. σελ. 249-250.

νομοθέτες στηρίζονται στο ηθικά φορτισμένο ένστικτο και την παρόρμηση και δε νομοθετούν βάσει *a priori* ιδεών, ερχόμενος σε αντιπαράθεση με την καντιανή σκέψη. Για τον ντε Μαιστρ ο Λόγος και το ένστικτο ταυτίζονται²³². Ουσιαστικά δεν δέχεται ότι η ανθρώπινη λογική μπορεί να δημιουργήσει οτιδήποτε αξιόλογο και διαχρονικό. Τα επαναστατικά συντάγματα έρχονται και παρέρχονται, ενώ ο μωσαϊκός νόμος και οι θεϊκά δοσμένοι παπικοί θεσμοί έχουν αποδείξει την αντοχή τους στο χρόνο. Οι σταθεροί νόμοι, οι διαχρονικοί θεσμοί και οι ακλόνητες κοινωνίες δεν εδράζονται στον ανθρώπινο λόγο αλλά στη θεία βούληση²³³. Επιπροσθέτως, θεωρεί την έννοια της «ανθρωπότητας» δημιούργημα της φαντασίας των φιλοσόφων και υιοθετώντας ένα ριζοσπαστικό νομιναλισμό δηλώνει πως στη ζωή του έχει γνωρίσει «Γάλλους, Ιταλούς, Ρώσους, ακόμη και Πέρσες στα γραπτά του Μοντεσκιέ», αλλά όχι «ανθρώπους», παρακάμπτοντας την αντίληψη ότι η έννοια της εθνικότητας είναι δημιούργημα της Νεωτερικότητας. Αναγνωρίζοντας μόνο κοινωνίες εδραιωμένες σε οργανική σύνθεση, υπεραμύνεται της ιδιαιτερότητας των ιστορικών παραδόσεων απέναντι στις αρχές του Διαφωτισμού, όπως εκφράστηκαν στη *Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη* προβάλλοντας οικουμενικές ανθρωπιστικές αξίες²³⁴. Ο ντε Μαιστρ, χρησιμοποιεί τον όρο «ατομικισμός» ως δηλωτικό του κοινωνικού κατακερματισμού και ως καθοριστική συνθήκη για τη διάβρωση της προνεωτερικής κοινωνικής οργανικότητας. Ο εργαλειακός ορθολογισμός, η εμμονή στο ατομικό συμφέρον και τα δικαιώματα του ανθρώπου, δημιουργούν τις συνθήκες για τη διάλυση της «θεόπεμπτης» παραδοσιακής κοινωνίας²³⁵.

Ο αντιδιαφωτιστής ντε Μαιστρ καταφέρεται εναντίον του Ορθού Λόγου και του νεωτεριστικού πνεύματος που το αντιμετωπίζει ως ασθένεια του αιώνα του²³⁶. Η κοινή λογική, όντας παλαιότερη των σοφιστιών του ορθολογισμού, τίθεται απέναντί του και προσπαθεί να στηρίξει τους συμπεριφορικούς κανόνες σε εξωανθρώπινη βάση, αποσκοπώντας στη συντήρηση μιας κουλτούρας προκαταλήψεων που αναιρεί

²³² Ο. π. σελ. 382.

²³³ Weiss, ό. π., σελ. 65.

²³⁴ Richard Wolin, *Η Γοητεία του Ανορθολογισμού*, μετ. Μ. Φιλιππακοπούλου, Πόλις, Αθήνα, 2007, σελ. 33.

²³⁵ Κωνσταντακόπουλος, ό. π. σελ. 36-37.

²³⁶ Ντε Μεστρ, ό. π. σελ. 66-67.

την αυτονομία του ατόμου²³⁷. Βάζει στο στόχαστρο τη ρουσσωική «αφηρημένη μέθοδο» προκειμένου να ισχυροποιήσει το παραδοσιακό επιχείρημα προς όφελος των ιστορικά κατεστημένων σχέσεων εξάρτησης. Ο ντε Μαιστρ στοιχειοθετεί το πολιτικό μέσω ενός μεθοδολογικού αναχρονισμού, προβάλλοντας μια εξιδανικευμένη εικόνα του προεπαναστατικού παρελθόντος της Γαλλίας, καταφερόμενος εναντίον των προταγμάτων του Διαφωτισμού που ακολουθεί η Επανάσταση, στην προσπάθειά του να αναστείλει τις διαδικασίες ολοκλήρωσής της²³⁸.

Η περιέργεια και ο θαυμασμός για τη νέα γνώση του φυσικού κόσμου είναι σαφώς αναγνωρίσιμα στο έργο του ντε Μαιστρ. Επεξεργαζόμενος την πολιτική του θεωρία, υιοθετεί μια θετικιστική και εμπειριστική προσέγγιση, δίχως βέβαια να απεμπολεί το μεταφυσικό στοιχείο. Κατ' αυτόν τον τρόπο συνέβαλε στην προσπάθεια επανασύνδεσης της καθολικής εκκλησίας με την επιστήμη²³⁹. Ωστόσο, αντιφάσκει στο έργο του, καθώς, αφενός έλκεται από τους νευτώνειους νόμους, αφετέρου διατηρεί αλώβητη την πίστη του στα καθολικά δόγματα. Ο ντε Μαιστρ ευαγγελίζεται τη συμμαχία θρησκείας - επιστήμης με την προϋπόθεση η δεύτερη να έχει ρόλο θεραπεινίδας της πρώτης²⁴⁰. Τελικά, στο έργο του είναι ευκρινής η απέχθειά του για τα πιθανά αποτελέσματα της επιστημονικής γνώσης, η οποία αποτελεί απειλή για το κοινό θρησκευτικό αίσθημα, η έλλειψη του οποίου επιτείνει τον φόβο του παραδοσιοκράτη διανοητή για ενδεχόμενη κοινωνική αποδιάρθρωση. Η επιστήμη, αμφισβητώντας τη μοναδική πηγή της αλήθειας, που δεν είναι άλλη από τον Θεό, επιβουλεύεται την ηθική, τη θρησκεία και την πολιτική σταθερότητα, ενώ παράλληλα, οδηγεί στον εκβαρβαρισμό και στο απόλυτο κακό²⁴¹. Ο ντε Μαιστρ, καταληκτικά, αντιμετωπίζει τον Διαφωτισμό ως μία πνευματική εξέγερση με διαβολική ποιότητα που τίθεται ενάντια στο Θεό.²⁴² Κατηγορεί τους επιστήμονες ότι στερούνται οποιασδήποτε αξιακής βάσης. Επί της ουσίας ομφαλοσκοπούν, στηρίζουν ο ένας τον άλλον και επιβάλλουν ένα νέο είδος δεσποτισμού²⁴³. Μέσα σε αυτό

²³⁷ Sternhell, ό. π. σελ. 249-250.

²³⁸ Αγγελίδης, ό. π. σελ. 110-111.

²³⁹ Lebrun, ό. π. σελ.

²⁴⁰ Ο. π. σελ. 225-229.

²⁴¹ Ο. π. σελ. 216, 219.

²⁴² Thorup, ό.π., σελ. 23.

²⁴³ Lebrun, ό.π., σελ. 218.

πλαίσιο, οι επιστήμονες είναι άτομα που θέτουν τα πάντα υπό αμφισβήτηση, αφού όταν αναλύουν τον κόσμο το μόνο που κάνουν είναι να τον αποσυνθέτουν²⁴⁴.

Επίλογος.

Ο Διαφωτισμός, εκτός από πνευματικό, είναι και πολιτικό κίνημα. Ομοίως και ο αντιδιαφωτισμός. Η αντιπαράθεση των δύο αντικρουόμενων θέσεων της νεωτερικότητας ξεκινά πριν τη Γαλλική Επανάσταση. Το αντιδιαφωτιστικό κίνημα,

²⁴⁴Berlin, «Two enemies» ό. π. σελ. 15.

συμμετέχει στην πνευματική επανάσταση του 18^{ου} αιώνα, εναντιωνόμενο στη νέα οπτική για τον άνθρωπο και την ιστορία, ασκώντας ταυτόχρονα κριτική στις θεμελιώδεις αρχές του πολιτικού ορθολογισμού. Και τα δύο κινήματα συγκροτούνται περισσότερο στη βάση πνευματικών παραδόσεων και όχι τόσο σε συμπαγώς συγκροτημένες θεωρίες²⁴⁵. Κυρίαρχη ιδέα των συντηρητικών στοχαστών είναι ο οργανικισμός, η πλήρης, δηλαδή, καθυπόταξη του ατόμου στη συλλογικότητα και η απόλυτη εξάρτησή του από το κοινωνικό σώμα. Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, η πολιτική μπορεί να θεμελιωθεί μόνο στην κληρονομημένη προκατάληψη, η οποία και αποτελεί τον κεντρικό άξονα της συντηρητικής φιλοσοφίας της ιστορίας²⁴⁶.

Όπως επισημαίνει ο Isaiah Berlin: «προκειμένου να κατανοήσουμε τα θεμελιώδη δόγματα κάποιου πρωτότυπου στοχαστή, είναι αναγκαίο να συλλάβουμε το ιδιαίτερο όραμα του κόσμου που βρίσκεται στο επίκεντρο της σκέψης του, αντί να στρέψουμε την προσοχή μας στη λογική της επιχειρηματολογίας του»²⁴⁷. Το όραμα που έχουν για τον κόσμο οι Μπερκ και ντε Μαιστρ, είναι το κοσμοείδωλο του φεουδαρχικού μεσαίωνα. Ένας κόσμος θεμελιωμένος στη μεταφυσική, στην παραδοχή της αυθεντίας και την κληρονομικά θεσμισμένη ιεραρχία. Ένας κόσμος κοινωνικά και πνευματικά ασάλευτος. Για τον ένα, ο κόσμος της γαιοκτητικής αριστοκρατίας, για τον άλλο, αυτός της πνευματικής και κοσμικής παπικής ηγεμονίας. Κοινό και πρωτεύον στοιχείο των φιλοσοφικών τους αντιλήψεων και των πολιτικών τους προταγμάτων, είναι ο εξοβελισμός κάθε έννοιας προόδου και η υπεράσπιση των προνομίων της παραδοσιακά εδραιωμένης κυρίαρχης τάξης. Ωστόσο, παρατηρούμε μια κοινή αντίφαση που υπάρχει στη σκέψη των δύο διανοητών. Από τη μια αποστρέφονται την επαναστατική βία, από την άλλη, επικαλούνται και υποστηρίζουν την απόλυτη βία της καθεστηκυίας εξουσίας, προτείνοντας έτσι ένα φάρμακο χειρότερο από την αρρώστια που διαγιγνώσκουν.

Ο Μπερκ, έχοντας ήδη επιδείξει πολυσχιδές πνευματικό έργο, με την αισθητική του φιλοσοφία να συγκαταλέγεται στην πνευματική πρωτοπορία του 18^{ου}

²⁴⁵ Sternhell, ό. π. σελ. 16-17.

²⁴⁶ Ό. π. σελ. 253, 257.

²⁴⁷ Berlin, *Το Σαθρό*, ό. π. σελ. 262.

αιώνα²⁴⁸, με την έκρηξη της Επανάστασης στη Γαλλία, υιοθέτησε συντηρητικότερη πολιτική στάση²⁴⁹. Γράφει τους *Στοχασμούς* προκειμένου να αποτρέψει τους Βρετανούς από το να ασπαστούν τις αρχές και τις πρακτικές της Επανάστασης. Μέσω ενός κειμένου που στοχεύει στο θυμικό του αναγνώστη και αναδεικνύει τις ρητορικές αρετές του συγγραφέα του²⁵⁰, το αντεπαναστατικό επιχείρημα συγκροτείται θεωρητικά στη θέση πως μόνο ό,τι επέδειξε αντοχή στον χρόνο, δηλαδή το ιστορικά παραδεδομένο, συνιστά «λογική» συμπεριφορά. Ο ορθολογισμός, λόγω του αιτήματός του για ελευθερία και ισότητα που υιοθετήθηκε από την Επανάσταση, αντιδιαστέλλεται προς τη «λογική» της παραδοσιοκρατικής αυθεντίας. Συνεπώς, η αντεπαναστατική θέση είναι μια εναλλακτική που οδηγεί σε μια σχετικιστική, ιστοριστική πολιτική φιλοσοφία²⁵¹. Στο πολιτικό πεδίο, ο Ουίγος πολιτικός, διέγινωσε τους κινδύνους που ανέκυπταν για τη βρετανική άρχουσα τάξη από τη Γαλλική Επανάσταση και αγωνίστηκε για να τεκμηριώσει ιδεολογικά το αντιπροσωπευτικό σύστημα, το οποίο περιόριζε ουσιαστικά το εκλογικό δικαίωμα, προς όφελος των παραδοσιακών ελίτ²⁵².

Ο Μπερκ έπεσε θύμα της αστιγματικής οπτικής του. Λόγω της κοινωνικής του θέσης δε μπορούσε να δει τα πράγματα καθαρά. Η τάξη του δεν ήταν σε θέση να αντιληφθεί τα προβλήματα που ανέκυπταν από μια κοινωνική και πολιτική κατάσταση που στηριζόταν στην εγγενή ανισότητα, έχοντας την πολυτέλεια να περιμένει για τις απαραίτητες αλλαγές, ακόμα και όταν η αξίωση για μεταρρυθμίσεις ήταν το καθολικό αιτούμενο²⁵³. Με τον Μπερκ, εγκαινιάζεται μια παράδοση που καταλήγει στους σύγχρονους Αμερικάνους νεοσυντηρητικούς. Επίσης, η από αυτόν θεμελιωμένη έννοια της τιθάσευσης των μαζών θα αποτελέσει εργαλείο στα χέρια της ριζοσπαστικής δεξιάς, στον πόλεμο που κήρυξε εναντίον της δημοκρατίας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα²⁵⁴. Επιπλέον, η πολεμική του εναντίον της γαλλικής αστικής τάξης, δεν συνεπάγεται και την αντίθεσή του απέναντι στην καπιταλιστική οικονομία. Όπως

²⁴⁸ Χρήστος Γρηγορίου, «Εισαγωγή», στο Edmund Burke, *Περί του Υψηλού και του Ωραίου*, μετ., εισαγωγή, σχόλια, Χρ. Γεωργίου, εκδ. Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 60.

²⁴⁹ Κονδύλης, ό. π. σελ. 361.

²⁵⁰ Γρηγορίου, «Εισαγωγή», ό. π. σελ. 66.

²⁵¹ Ψυχοπαίδης, ό. π. σελ. 407.

²⁵² Reinhard Kühnl, *Μορφές Αστικής Κυριαρχίας*, μετ. Χρ. Πατσάλης, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1987, σελ. 66.

²⁵³ Arthur K. Rogers, «Burke's Social Philosophy» στο: *The American Journal of Sociology*, Vol. 18, No 1, (Jul., 1912), 51-76, σελ. 71.

²⁵⁴ Sternhell, ό. π. σελ. 78-79.

και για τους επιγόνους του, η πίστη του στην ελευθερία αυτορρύθμισης της αγοράς δεν αντιφάσκει με την απόρριψη του ορθολογισμού²⁵⁵.

Κατά τον Μαρξ, ο Μπερκ δεν ήταν παρά ένας «διάσημος σοφιστής και συκοφάντης»²⁵⁶, μια πληρωμένη πένα, «ένας απεχθής πολιτικός υποκριτής», που ανάλογα από ποιον μισθοδοτείτο, υποστήριζε τότε φιλελεύθερες θέσεις, στην περίπτωση της Αμερικάνικης Επανάστασης και τότε τα συμφέροντα της αγγλικής ολιγαρχίας, στρεφόμενος κατά της Γαλλικής Επανάστασης²⁵⁷. Η Άρεντ, αναγνωρίζει, στον Ιρλανδό συντηρητικό, τον πατέρα της ρατσιστικής αγγλικής σκέψης, αλλά και τον δημιουργό μιας ιδιαίτερης έκφρασης εθνικισμού. Ο Σμιτ, διακρίνει την επιρροή του συντηρητικού πολιτικού και διανοητή, στην επιχειρηματολογία της γερμανικής σχολής δικαίου του 19^{ου} αιώνα, επί της οποίας εδράστηκε το εννοιολογικό πλαίσιο του γερμανικού εθνικισμού²⁵⁸.

Αν ο Μπερκ αποτελεί την αιχμή του δόρατος της συντηρητικής τάσης, στην αντεπίθεση των αντεπαναστατών θεωρητικών κατά του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης, ο ντε Μαιστρ θεωρείται ο αρχηγέτης της αντιδραστικής τάσης. Ο Σαβοϊανός διπλωμάτης στοχάζεται και επιχειρηματολογεί προσηλωμένος σε ένα ακλόνητο δόγμα. Χρησιμοποιεί την ευφυΐα του προκειμένου να προσαρμόσει τα γεγονότα στις ιδέες του και όχι για να πραγματευτεί έννοιες που βρίσκονται σε αντιστοιχία με τα γεγονότα όπως αυτά γίνονται αντιληπτά μέσω της λογικής. Χρησιμοποιεί λογικά επιχειρήματα ενάντια στην ίδια τη λογική. Η εμπειρική απόδειξη δεν είναι ικανή να ανατρέψει τις εδραιωμένες πεποιθήσεις του. Οι καλλιεργημένες από το Θεό έμφυτες ιδέες, υπό τη μορφή πνευματικών αληθειών είναι, για τον θεοκράτη στοχαστή, αδιαπραγμάτευτες²⁵⁹.

Ο Ρωμαιοκαθολικός υποστηρικτής της θεοκρατίας αξίωνε την παλινόρθωση της προεπαναστατικής πολιτικής και ηθικής τάξης. Θεωρούσε την κληρονομική απόλυτη μοναρχία και την παπική αυθεντία, στυλοβάτες της κοινωνίας και του κράτους, απαιτώντας απέναντί τους πίστη και πειθαρχία. Ο ντε Μαιστρ, υποστήριζε ότι η κοινωνία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αυταρχικούς κανόνες. Ο τρόπος με τον

²⁵⁵ Κωνσταντάκοπουλος, *Με την Παράδοση*, ό.π.

²⁵⁶ Karl Marx, *Το κεφάλαιο*, τόμος Α' μετ. Θανάσης Γκιούρας, επιμ. Θ. Γκιούρας, Θ. Νουτσόπουλος, Β. Μπαχούρου, ΚΨΜ, Αθήνα, 2016, σελ. 295.

²⁵⁷ Ο. π. σελ. 713, (σημ. 248).

²⁵⁸ Sternhell, ό. π. σελ. 515-516.

²⁵⁹ Berlin, ό. π. 264-265.

οποίο αντιλαμβάνεται το πολιτικό είναι σε συνάρτηση με την ηθική και τη θρησκευτική νομιμοποίηση. Ο παραδοσιακός αυταρχισμός που ευαγγελίζεται, κρηπιδώνεται επί της μεταφυσικής, θεόσταλτης νομιμοποίησης, που αποτελεί τη μοναδική πηγή νομιμότητας. Η αντιδραστική, αντεπαναστατική πολιτική του φιλοσοφία, αξιώνει τη θεμελίωση της πολιτικής κοινωνίας σε θεοκρατική βάση, επειδή πίστευε ότι η κοσμική βασιλική εξουσία, μόνο επικουρούμενη από το μεταφυσικό φόβο μπορούσε να υποτάξει ηθικά το άτομο στην ολότητα. Αυτή η εμμονή του στην υποταγή της ατομικότητας στη συλλογικότητα, όπως αυτή εκφράζεται μέσω μιας αυθεντίας, βρήκε κατ' αναλογία την εφαρμογή της στους ολοκληρωτισμούς του 20^{ου} αιώνα.

Σε αντίθεση με τους οπαδούς του Διαφωτισμού που θεώρησαν την Επανάσταση του 1789 σαν ένα σημαντικό βήμα στην πορεία προόδου της ανθρωπότητας, οι συντηρητικοί την παρουσίασαν σαν καταστροφή, σαν πρόσκαιρη ιστορική ανωμαλία, σαν παρένθεση που αναπόφευκτα κάποια στιγμή θα κλείσει και τα πράγματα θα επιστέψουν στην πρότερη κατάσταση, αυτή της παραδοσιοκρατικής – θεϊκής τάξης²⁶⁰. Εξαπέλυσαν, λοιπόν, μια διανοητική αντεπίθεση προασπιζόμενοι την ιστορικότητα των ανατραπέντων από την Επανάσταση θεσμών, δηλαδή, τη μοναρχία και την εκκλησία. Μετά τη Γαλλική Επανάσταση ο κόσμος άλλαξε αμετάκλητα. Οι παραδοσιοκρατικοί θεσμοί έπαψαν να είναι η μόνη συγκολλητική δύναμη της κοινωνίας. Ωστόσο, η κοινωνία δεν κατέρρευσε όπως περίμεναν οι συντηρητικοί και αντιδραστικοί θεωρητικοί. Αντίθετα, εδραιώθηκε σε θέσεις που εκφράστηκαν μέσα από γραπτά συντάγματα, τα οποία κατοχύρωναν ως βασικά και αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ανθρώπου την ελευθερία και την ισότητα.

Οι αλλαγές που επέφεραν τα προτάγματα της Επανάστασης του 1789 αναφορικά με τις έννοιες του πολιτικού και του κοινωνικού, καθώς και η εκ βάθρων αλλαγή του κανονιστικού πλαισίου, ισοπέδωσαν το αξιακό σύμπαν των νοσταλγών της παραδοσιοκρατίας. Όταν οι διαφωτιστές επαναστάτες, διακήρυξαν ότι ο βασιλιάς δεν είναι παρά ένας άντρας, εξαφανίστηκαν μονομιάς όλες τις αρχές πάνω στις οποίες ορίζονται οι διαφορές μεταξύ των ανθρώπων. Το αντεπαναστατικό – αντιδραστικό επιχείρημα έρχεται για να επαναδραστηριοποιήσει τα αναχρονιστικά σύμβολα της θρησκείας και της μοναρχίας επί του πολιτικού, επιχειρηματολογώντας υπέρ της

²⁶⁰ Κονδύλης, ό. π. σελ. 393.

αναγκαιότητας της κυριαρχίας και της επιστροφής στο παρελθόν. Ο κόσμος, όμως, από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα αλλάζει άρδην και το ποτάμι, ως γνωστόν, δε γυρίζει πίσω. Ωστόσο, το πνεύμα του αντιδιαφωτισμού και της συντήρησης δεν έχει εκλείψει οριστικά. Επαναφέροντας το διαχρονικό επιχείρημά του περί παρακμής, στοχεύει στον ανιμιστικό φόβο του ανθρώπου απέναντι στην πρόοδο και την αλλαγή. Ο συντηρητισμός απενδύόμενος τις παρωχημένες περί θρησκείας και μοναρχίας ιδέες, επιτίθεται εκ νέου στην ανθρωπότητα, χρησιμοποιώντας αυτή τη φορά ως δυνάμεις προκάλυψης την ελεύθερη οικονομία, την απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων και ασαφείς έννοιες όπως αυτή των «αγορών».

Βιβλιογραφία.

Πηγές

- Burke Edmund, *Στοχασμοί για την Επανάσταση στη Γαλλία*, μετ. – επιμ. Χ. Γρηγορίου, Σαββάλας, Αθήνα, 2010.
- Μεστρ Ζοζέφ ντε, *Κατά της Γαλλικής Επαναστάσεως*, μετ. Τάκης Αθανασόπουλος, Καστανιώτης, Αθήνα, 1999.

Δευτερεύουσα βιβλιογραφία

- Audi Robert, (επιμ), *Το Φιλοσοφικό Λεξικό του Cambridge*, Κέδρος. Αθήνα, 2011.
- Berlin Isaiah, *Το Σαθρό Υλικό του Ανθρώπου*, μετ. Γιώργος Μερτίκας, Κριτική, Αθήνα, 2004, σελ. 200.
- Burke Edmund, *Περί του Υψηλού και του Ωραίου*, μετ., εισαγωγή σχόλια Χρ. Γρηγορίου, επιμ. Ν. Αυγελής, εκδ. Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2016.
- Kant Immanuel, *Δοκίμια*, εισαγ., μετ., σχόλια, Ε. Π. Παπανούτσος, Δωδώνη, Αθήνα, 1971.
- Kühnl Reinhard, *Μορφές Αστικής Κυριαρχίας*, μετ. Χρ. Πατσάλης, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1987.
- Lefebvre George, *Η Γαλλική Επανάσταση*, μετ. Σπ. Μαρκέτος, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2012.
- Marx Karl, *Το Κεφάλαιο*, τόμος Α΄ μετ. Θανάσης Γκιούρας, επιμ. Θ. Γκιούρας, Θ. Νουτσόπουλος, Β. Μπαχούρου, ΚΨΜ, Αθήνα, 2016.
- Muller Jan-Werner, *Ένας Επικίνδυνος Νους, Η Επίδραση του Καρλ Σμιτ στον Ευρωπαϊκό Μεταπολεμικό Στοχασμό*, μετ.. Α. Συριοπούλου, Πόλις Αθήνα, 2010.
- Porter Roy, *Ο Διαφωτισμός*, μετ.. Ξ. Μπαμιατζόγλου, Οκτώ, Αθήνα, 2014.

- Quinton Anthony, «Πολιτική Φιλοσοφία» στο Anthony Kenny (επιμ.) *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, σελ. 375 – 489, Νεφέλη, Αθήνα, 2005.
- Schmidt Manfred G., *Θεωρίες της Δημοκρατίας*, μετ. Ελ. Δεκαβάλλα, Σαββάλας, Αθήνα, 2004.
- Sternhell Zeen, *Ο Αντι-Διαφωτισμός*, μετ. Άννα Καρακατσούλη, Πόλις, Αθήνα, 2013.
- Weiss John, *Συντηρητισμός και Ριζοσπαστική Δεξιά, Παραδοσιοκρατία, Αντίδραση και Αντεπανάσταση στην Ευρώπη*, μετ. Σπ. Μαρκέτος, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2009.
- Wolin Richard, *Η Γοητεία του Ανορθολογισμού*, μετ. Μ. Φιλιππακοπούλου, Πόλις, Αθήνα, 2007.
- Zaganiaris Jean, «Réflexions sur une ‘intimité’: Joseph de Maistre et Carl Schmitt», *L’Homme et la société*, Vol. 2, No. 140-141, Avril - Septembre 2001.
- Αγγελίδης Μανόλης, *Δικαιώματα και Κανόνες στην Πολιτική*, Στοχαστής, Αθήνα, 2008.
- Αγγελίδης Μανόλης, Γκιούρας Θανάσης, *Θεωρίες της Πολιτικής και του Κράτους, Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Hegel*, μετ. – εισ. Μ. Αγγελίδης - Θ. Γκιούρας, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα – Σαββάλας, Αθήνα, 2005.
- Γρηγορίου Χρήστος, *Από την Ιρλανδία στη Μεγάλη Βρετανία, ο Edmund Burke ως επίδοξος άνθρωπος των γραμμάτων*, Νήσος, Αθήνα, 2009.
- Κονδύλης Παναγιώτης, *Συντηρητισμός, Ιστορικό περιεχόμενο και παρακμή*, μετ. Λευτέρης Αναγνώστου, ΠΕΚ, Ηράκλειο, 2015.
- Κωνσταντακόπουλος Σταύρος, *Ατομικισμός, Επανάσταση και Δημοκρατία*, Σαββάλας, Αθήνα, 2008.
- Ψυχοπαίδης Κοσμάς, *Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική*, Πόλις, Αθήνα, 1999.

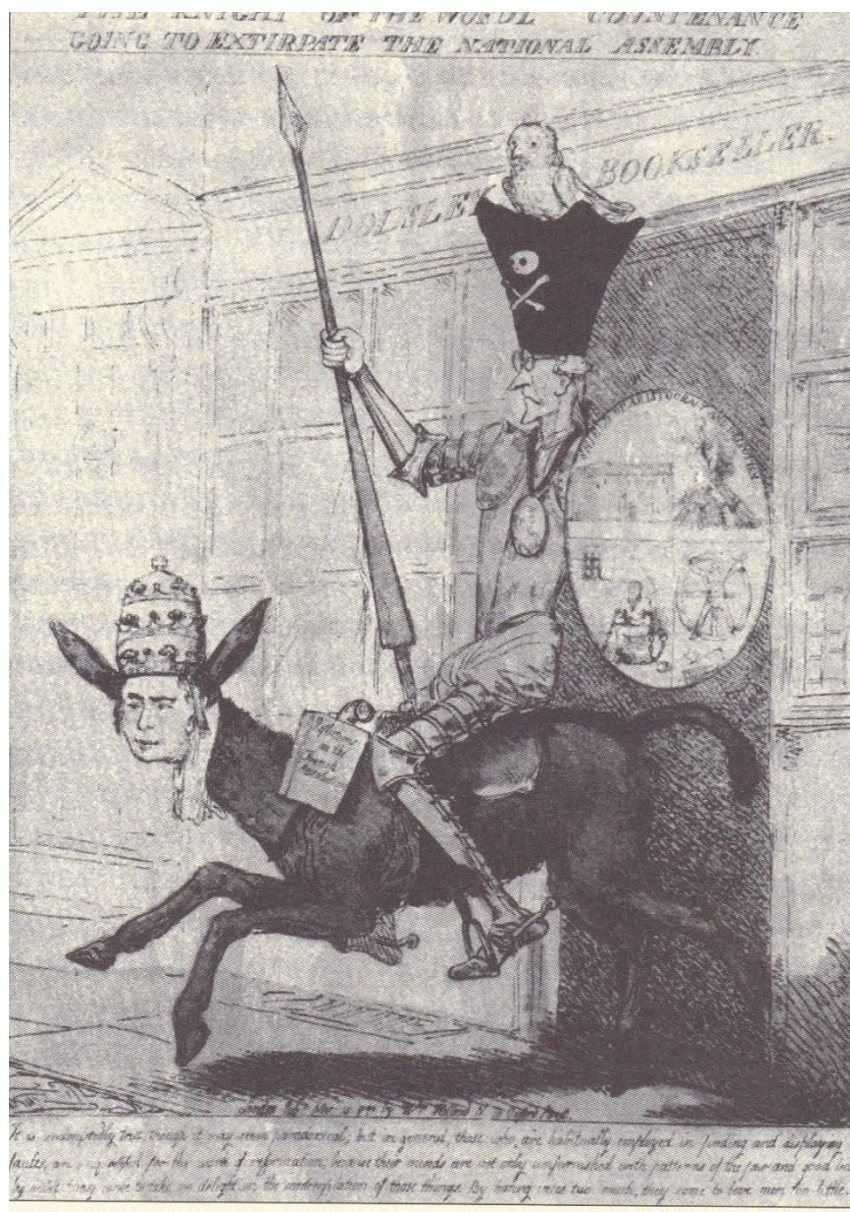
Άρθρα σε περιοδικά.

- Freeman Michael «Edmund Burke and Theory of Revolution», στο *Political Theory*, Vol. 6, No 3, Aug., 1978, σ.σ. 277-297.
- Lebrun Richard, «Joseph de Maistre, Cassandra of Science», *French Historical Studies*, Vol. 6, No. 2, Autumn 1969.

- Rogers Arthur K., «Burke's Social Philosophy» στο: *The American Journal of Sociology*, Vol. 18, No 1, (Jul., 1912), 51-76.
- Spektorowski Alberto «Maistre, Donoso Cortes, and the legacy of Catholic Authoritarianism», *Journal of the History of Ideas*, Vol. 63, No. 2, April 2002.
- Κωνσταντακόπουλος Σταύρος, «Ο Ατομικισμός στη Σκέψη του Alexis de Tocquevill», στο *Αξιολογικά*, τ. 7, Νοέμβριος 1994, σ.σ. 137-155.

Διαδικτυακές πηγές.

- Berlin Isaiah, «Two enemies of the enlightenment, 'The second Onslaught: Joseph de Maistre and Open Obscurantism'» (1965), δημοσίευτη διάλεξη, στον ιστότοπο Isaiah Berlin Virtual Library: <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/nachlass/maistre.pdf>, (τελευταία επίσκεψη 01.07.2015), σ. 15.
- Thorup Mikkel, «'A world without substance': Carl Schmitt and the Counter-Enlightenment», στον ιστότοπο: http://www.academia.edu/8283177/A_World_Without_Substance_Carl_Schmitt_and_the_Counter-Enlightenment, (τελευταία επίσκεψη 01.07.2015).
- Κωνσταντακόπουλος Σταύρος, *Με την Παράδοση Εναντίον της Επανάστασης*, στον ιστότοπο: http://avgi-anagnoseis.blogspot.gr/2010/09/blog-post_9883.html (τελ. επισκ. 27-2-16).



261

²⁶¹ Λιθογραφία του 1790 που παριστάνει τον Μπερκ να επιτίθεται κατά της εθνοσυνέλευσης, κρατώντας την ασπίδα της αριστοκρατίας και του Δεσποτισμού, καβάλα στον Πάπα. Χαρακτηρίζεται

ως «Ιππότης της Ελεεινής Μορφής» παραπέμποντας ευθέως στον Δον Κιχώτη. (πηγή: Weiss, ό. π. σελ. 24).